

De wondere wereld van het Vaticaan.

*Perspectieven
op kardinaal Van Rossum*

Colofon

Auteurs

Eric Corsius
Jan Hafmans C.Ss.R.
Eduard Kimman SJ
Hans Krabbendam
Marit Monteiro
Peter Nissen
Vefie Poels

Eindredactie

Lodewijk Winkeler
Vefie Poels

Foto's en illustraties

Katholiek Documentatie Centrum
Nationaal Archief / Spaarnestad Photo
Koninklijke Bibliotheek / Delpher

Opmaak en design

Jeffry Huntjens-Baetsleer

Disclaimer

Wij doen ons uiterste best om bij de foto's de correcte bron te vermelden. Mocht u onverhoopt de rechten denken te bezitten over één of meer illustraties, neemt u dan a.u.b. contact op met het KDC.

Omslagfoto

Caleidoscoop van het schilderij van kardinaal Van Rossum door Jan van Delft.

Foto pagina 3

Kardinaal van Rossum poseert voor de Tilburgse schilder Jan van Delft (1929).

De wonderre wereld van het Vaticaan.

*Perspectieven
op kardinaal Van Rossum*

Inhoudsopgave

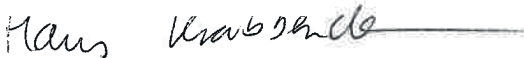
- 5** Hans Krabbendam
Ten geleide
- 6** Jan Hafmans C.Ss.R.
Van Rossum en de redemptoristen: Inspiratiebron of blok aan het been
- 11** Peter Nissen
'Patriam tuam illustras atque ornas'. Kardinaal Willem van Rossum en Nederland
- 18** Marit Monteiro
Van Rossum in genderperspectief
- 24** Eduard Kimman SJ
Kardinaal Van Rossum en de universalisering van de missie
- 31** Vefie Poels
De kardinaal door andere ogen
- 41** Eric Corsius
Willem kardinaal Van Rossum C.Ss.R.: Een modern conservatief
- 44** Vefie Poels
Een dubbelzinnige relatie met Wittem
- 47** Marit Monteiro
In Memoriam Vefie Poels, een vrouw met een missie
- 48** Personalia
- 48** Verantwoording illustraties

Ten geleide

In juni 2009 vond bij het Nederlands Instituut in Rome een internationale expert meeting plaats, gewijd aan leven en werk van kardinaal Willem van Rossum C.Ss.R. Deze bijeenkomst en de publicatie van de daar gehouden lezingen (*Life with a Mission. Cardinal Willem Marinus van Rossum C.Ss.R. (1854-1932)*, Nijmegen/Leuven 2010) vormden het publieke startsein voor een door dr. Vefie Poels te schrijven biografie van deze redemptorist en curiekardinaal. Publicatie daarvan werd toen nog voorzien voor eind 2014. Maar uiteindelijk kon de auteur het eerste exemplaar van de biografie op 12 april 2021 overhandigen aan bisschop Gerard de Korte van 's-Hertogenbosch (Vefie Poels, *De rode paus. Biografie van de Nederlandse curiekardinaal Willem van Rossum CSsR (1854-1932)*, Nijmegen 2021). Een begeleidend symposium zat er vanwege een op dat moment geldende lockdown niet in. Dit tekort werd echter dubbel goedge maakt: eerst op 24 september 2021 bij het KDC in Nijmegen, en vervolgens op 19 februari 2022 in Wittem, min of meer aan het graf van de kardinaal.

Verschillende aanwezigen, maar ook belangstellenden die verhinderd waren, hebben gevraagd of de inleidingen die daarbij zijn uitgesproken beschikbaar zouden komen. Met deze brochure willen wij graag aan deze vraag tegemoet komen.

Wij wensen u veel leesgenoegen.

Dr. Hans Krabbendam
Directeur KDC

Van Rossum en de redemptoristen: Inspiratiebron of blok aan het been

Jan Hafmans C.Ss.R.

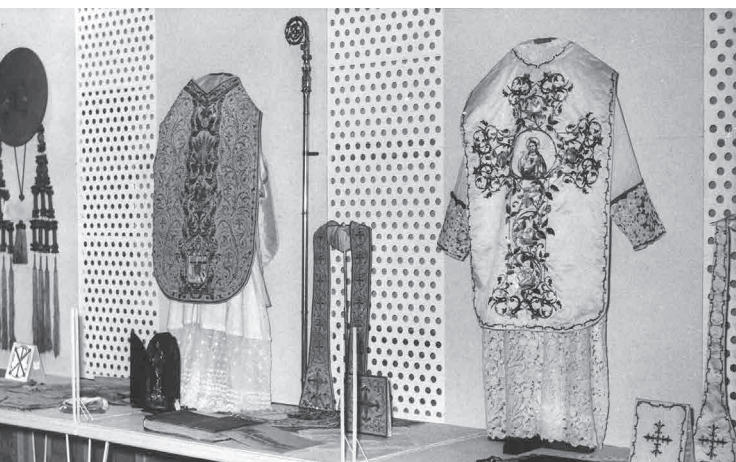
Mijn naam is Jan Hafmans, geboren te Venlo in 1948 en na de lagere school als beoogd priester kandidaat voor het bisdom Roermond verhuisd naar het kleinseminarie Rolduc te Kerkrade. Na het behalen van mijn gymnasium A diploma in 1967 ging ik studeren aan de pas opgerichte Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (HTP), de latere Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen. Daar in Heerlen kwam ik voor de eerste keer persoonlijk in aanraking met de redemptoristen, die er mijn docenten waren. Ik had eerder de naam van Rogier van Rossum gehoord, onze docent missiologie aan de HTP, dan van kardinaal Willem van Rossum. Omdat ik in het ijzige kerkklimaat en het rigide beleid van bisschop Gijsen geen toekomst voor me weggelegd zag in het diocees Roermond, heb ik gezocht, gevraagd en gevonden opgenomen te mogen worden in de congregatie van de redemptoristen. De docenten van Wittem, die ik had leren kennen als pastoraal bewogen mensen, open minded, open ook voor een nieuwe kerkvisie en daarbij behorende pastorale houding, hebben daartoe

zeker bijgedragen evenals enkele persoonlijke contacten met collega-studenten van Wittem, die inmiddels in Heerlen een community vormden. Kort en goed, ik ben opgenomen in de congregatie, - moest wel zelf mijn weg maar zoeken - heb in 1974 mijn professie gedaan, ben gewijd in 1980 en vanaf toen is mijn levenslijn verlopen binnen het kader van de redemptoristen. Ik ben een tiental jaren verbonden geweest aan de UTP als lid van de praktische staf voor het onderdeel theologische reflectie. In 1990 werd ik benoemd om samen met pater Henk Erinkveld Wittem een nieuwe impuls te geven. Ik kwam zo in de wereld van de religieuzen terecht door allerlei commissiewerk binnen de Konferentie Nederlandse Religieuzen, en in het interne bestuurswerk van de congregatie. In 2005 is de Provincie St.-Clemens van de redemptoristen in het leven geroepen door een fusie van de redemptoristenprovincies van Vlaanderen, Nederland, Noord-Duitsland en Zwitserland. Het provinciaalbestuur werd gevestigd te Wittem. Ik werd regionale overste van de Regio Nederland, en daarmee ook lid van het bestuur van de Provincie. Sinds 2018 ben ik de provinciale overste.

Kardinaal van Rossum, inspiratiebron of blok aan het been?

Toen ik van Vefie Poels de vraag voorgelegd kreeg een bijdrage te leveren aan dit symposium over de receptie van kardinaal Van Rossum in de kring van de redemptoristen kwam bij mij de vraag op: wanneer heb ikzelf voor het eerst iets over kardinaal Van Rossum gehoord, zagezegd met hem kennis gemaakt? Bij wie van mijn inmiddels meer dan hoogbejaarde medebroeders (allen 80- en 90-ers) zou ik kunnen navragen of en hoe kardinaal Van Rossum in hun kloosterleven een levende werkelijkheid was? En bij de oude paters heb ik nagevraagd of gedurende hun opleiding Van Rossum uitdrukkelijk aan de orde of wellicht van enige betekenis is geweest als exegeet, als moraaltheoloog, als kerkjurist, als missioloog, als kerkvorst?

Mijn eerste kennismaking met hem was niet in de collegebanken van de HTP/UTP, of dat ik over hem iets las, maar bij een van mijn eerste bezoeken aan Wittem waar ik tentamen moest doen bij een van mijn docenten. Die liet me aansluitend de kerk zien, de refter en het 'Kardinaal Van Rossum-museum'. Een ruimte, aan de voorkant van het klooster, buiten de clausuur, waarin allerlei portretschilderingen, persoonlijke bezittingen, gewaden en mijters, staven en kelken, zijn bisschopskruis en ringen in kasten en vitrines uitgesteld waren. De tastbare nalatenschap die bijeengebracht is te Wittem omdat kardinaal Van Rossum hier rector en professor was geweest en om deze 'grote zoon van de Kerk en boegbeeld van de Congregatie en de Provincie Amsterdam te Rome' blijvend te eren. Dit museum is overigens bij de ingrijpende verbouwing van klooster Wittem begin jaren negentig van de vorige eeuw ontmanteld en vele schilderijen, voorwerpen en kostbaarheden hebben elders een bestemming gekregen, onder andere in het Katholiek Documentatie Centrum.

← Foto's van het voormalig Kardinaal Van Rossum-Museum te Wittem. De collectie is in de jaren 1990 overgedragen aan het KDC.

Ik heb navraag gedaan bij mijn oudere medebroeders, die in de gloriejaren van Wittem – direct na de Tweede Wereldoorlog en vóór 1960 – hebben gewoond, gewerkt, gestudeerd in Wittem als opleidingshuis, of kardinaal Van Rossum een bijzondere betekenis had in het toenmalige kloosterleven, in de vorming en opleiding. Maar zij hadden aan hem geen enkele bijzondere herinnering. Natuurlijk hij werd genoemd als een van de groten van onze provincie, van onze congregatie, die het tot kardinaal gebracht had; die ver weg in Rome belangrijk werk had gedaan; en zij werden hier in Wittem voortdurend aan hem herinnerd omdat in de kloosterkerk die protserige graftombe van hem stond, en er het museum was dat moest worden schoongehouden... Maar een aparte plaats in het leven van de gemeenschap had hij zeker niet. En over de betekenis van zijn werk werd al helemaal niet gesproken.

Als een voorlopige conclusie zou ik op basis van nog levende getuigen en van mijn eigen herinneringen durven te stellen: kardinaal Van Rossum speelde geen bepalende, inhoudelijke, inspirerende rol bij de Nederlandse redemptoristen in de 'vernieuwingsperiode' vanaf en na Vaticanum II. Ik neem aan dat zijn persoon en zijn visies als gedateerd werden beschouwd en als achterhaald door nieuwe inzichten. Ik heb ook vastgesteld dat hij onder missiewetenschappers – de insiders, de fijnproevers (ook binnen onze eigen kring) – nog steeds wordt geprezen om zijn bijdrage aan de vernieuwing van het denken over missie in het begin van de twintigste eeuw. Maar in het sterk door de bevrijdingstheologie gekleurde missionaire denken van de tweede helft van de vorige eeuw paste Van Rossum niet zo goed.

Onderdelen van de museumcollectie worden nog regelmatig tentoongesteld, zoals bij de expositie 'Erfgoedschatten van het KDC' in 2019.

Hernieuwde belangstelling

Maar binnen onze eigen kring waren er een paar medebroeders die in de missionaire beweging in Nederland een rol gespeeld hebben, die van de grotere en bredere kerkhistorische betekenis van kardinaal Van Rossum een sterk vermoeden hadden of daarvan uitdrukkelijk wisten. Vanuit zijn vakgebied was dat pater Joop Vernooij, de laatste missioloog van de Nederlandse provincie, die een lans brak voor een wetenschappelijke studie over de rol en betekenis van zijn medebroeder Willem van Rossum. Na zijn definitieve terugkeer als missionaris uit Suriname bleef hij actief bezig met onderzoek naar de geschiedenis van de bijdrage van de redemptoristen aan de missie. Daarbij stootte hij steeds vaker op de persoon van kardinaal Van Rossum als van grote betekenis voor de ontwikkeling van het missionaire denken in het begin van de twintigste eeuw en de expansie van de R.K. Kerk in andere werelddelen.

Een ander boegbeeld was pater Piet Nelen, hoofd van het Missiebureau Roermond, nauw betrokken bij alles wat met missionair denken en handelen te doen had in kerkelijk Nederland, twaalf jaar lang provinciaal overste van de Nederlandse provincie. Onder zijn bestuur kwam er een vereniging van leken tot stand, Scala genaamd, met wie de redemptoristen nauw verbonden waren en zijn tot op de dag van vandaag.

Bij de beginjaren van die vereniging Scala was ook de historicus en theoloog Theo Saleminck betrokken. Er werden vaak stevige debatten gevoerd over allerlei maatschappelijke en kerkelijke aangelegenheden. Salemincks inbreng maakte duidelijk dat er in kerkhistorische kring met belangstelling werd gekeken naar de figuur van Van Rossum. Voor zijn tijd en voor toenmalige begrippen had hij opvallend grote sympathie voor de 'filosemitische' beweging onder katholieken Amici Israël. Saleminck was daardoor geboeid en had er onderzoek naar gedaan. Hieruit kwam naar voren dat Van Rossum

bepaald geen eendimensionale persoon was of enkel een boegbeeld van het katholicisme zonder meer, maar een interessante persoon met meerdere facetten en onderbelichte kanten.

Het is onder andere tegen deze achtergrond dat bij pater Piet Nelen de gedachte rijpte: we moeten, nu we nog over enkele begeesterde medebroeders en medestanders beschikken, een biografisch onderzoek laten doen naar 'onze' Van Rossum. Hij heeft samen met Theo Salemink en Eric Corsius, beleidsmedewerker van het bestuur van de redemptoristen, het koen besluit genomen om dat voornemen om te zetten in een historisch onderzoeksplan en daarbij de hulp en medewerking van Vefie Poels ingeroepen. Nelen heeft dat plan verdedigd binnen de provinciale raad en de nodige gelden weten vrij te krijgen.

Het feit dat de redemptoristen van harte hebben bijgedragen aan de wetenschappelijke studie, die uitmondde in deze biografie, spreekt wellicht het meest boekdelen als het gaat over de vraag hoe de huidige generatie redemptoristen aankijkt tegen hun medebroeder die tot de hoogste rangen van de kerkelijke curie heeft behoord.

Het feit dat het eigen historisch instituut van de redemptoristen in Rome het mogelijk heeft gemaakt om in de archieven van het generaalat alles ter beschikking te stellen, dat het generaal bestuur geholpen heeft wegen te openen om toegang te krijgen tot in de Vaticaanse archieven, is meer dan enkel van historisch belang, maar nog steeds van kerkpolitiek belang om de huidige theologie van de missie vanuit de R.K. Kerk in de hele wereld beter te verstaan. Het is daarom ook dat met meer dan gewone belangstelling onze medebroeders in Rome en redemptoristen elders in de wereld uitzien naar de Engelse vertaling van deze biografie.

Inspiratiebron of struikelblok?

Ik heb met het voorgaande duidelijk gemaakt dat ik daar geen eenduidig antwoord op kan geven. Eerder is het overheersende gevoel bij ons van trots. Trots, dat iemand vanuit de Nederlandse provincie van de redemptoristen van meer dan relevante betekenis is geweest voor de Rooms Katholieke Kerk wereldwijd. Van die trots zijn we ons echter eerst echt bewust geworden na lezing van deze schitterende biografie over deze prominente Nederlandse redemptorist.

'Patriam tuam illustras atque ornas'. Kardinaal Willem van Rossum en Nederland

Peter Nissen

In 1928 werd op het Begijnhof in Amsterdam een monument onthuld ter herinnering aan het Eucharistisch Congres dat vier jaar eerder, onder voorzitterschap van de Nederlandse curiekardinaal Willem van Rossum, in diezelfde stad had plaatsgevonden. Van het monument is nu alleen nog het middenstuk overgebleven, dat de kardinaal toont (Vefie Poels, *De rode paus. Biografie van de Nederlandse curiekardinaal Willem van Rossum CSsR (1854-1932)*, (Nijmegen 2021), p. 448). Aanvankelijk werd hij geflankeerd door Augustinus Callier, de bisschop van Haarlem, in wiens bisdom het Congres te gast was geweest, en de norbertijn Thomas-Louis Heylen, de bisschop van Namen, die voorzitter was van het Permanente Comité der Internationale Eucharistische Congressen. Onder het borstbeeld van kardinaal van Rossum staat de Latijnse spreuk '*patriam tuam illustras atque ornas*': gij verlicht en siert uw vaderland. Maar hoe was de band tussen de curiekardinaal en zijn vaderland? Werd hij in Nederland gezien als 'onze man in Rome'? Aan die vraag wil ik enkele gedachten wijden.

Was het enthousiasme in Nederland groot toen het land eindelijk, na Willem van Enckevoirt (1464-1534) in de zestiende eeuw, dus na bijna vier eeuwen, in 1911 weer een kardinaal kreeg? Toen in 2005 de Duitse kardinaal Joseph Ratzinger als Benedictus XVI de eerste Duitse paus werd sinds Stephanus IX (1057-1058), voerde het Duitse dagblad *Bild* op de voorpagina met koeienletters de trotse kop 'Wir sind Papst!' Kreeg Nederland, of minstens het katholieke deel daarvan, in 1911 ook het gevoel: 'wij zijn kardinaal'? Deed zich in Nederland, of minstens bij de Nederlandse redemptoristen, een fenomeen voor dat vergelijkbaar is met het effect dat de keuze van een Pool tot paus in 1978 had op het Poolseatholicisme? Na die keuze beleefde Polen immers een enorme *boom* in het aantal priesterroepingen en kloosterintredingen: Polen werd het enige land in Europa waar het aantal roepingen steeg en in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw was het land goed voor een kwart van alle priesterwijdingen in heel Europa. Het werd bovendien het land dat de meeste priesters 'uitleende' aan andere Europese landen, zoals aan Nederland. Profiteerden de Nederlandse redemptoristen op een vergelijkbare wijze van 'hun' man

in Rome? Maakte de verheffing van een Nederlandse redemptorist tot kardinaal het voor Nederlandse jongemannen aantrekkelijk om ook redemptorist te worden?

De getallen, die Jan Dellepoort voor zijn proefschrift over de priesterroepingen in Nederland verzamelde, laten het tegendeel zien. In de decennia waarin Van Rossum kardinaal was, vertoonde het aantal wijdingen bij de redemptoristen in Nederland geen groei, eerder zelfs een zekere terugval, zeker relatief gezien, dus in verhouding tot de groei bij andere orden en congregaties. Tussen 1901 en 1910 telden de redemptoristen in Nederland 65 wijdingen, tussen 1911 en 1920 'slechts' 51 en tussen 1921 en 1930 ook 'slechts' 64. Pas in het volgende decennium, van 1931 tot 1940, was er weer een toename tot 103 wijdingen. Die terugval in de decennia van Van Rossums kardinaaat werd uiteraard niet door hem veroorzaakt. Die valt eerder te verklaren uit de concurrentie van nieuwe congregaties die priesteropleidingen in Nederland openden, zoals de Paters van de Heilige Harten, de passionisten, de Priesters van het Heilig Hart, de sacramentijnen en de assumptionisten. Sommige van die congregaties hadden bovendien een sterker missionair perspectief dan de redemptoristen in die decennia hadden en ook dat werkte tijdens 'het groote missie-uur' bevorderlijk voor het aantal intredingen en wijdingen.

De benoeming van een Nederlander tot kardinaal was uiteraard voor de zich emanciperende katholieke gemeenschap in Nederland van groot symbolisch belang. Het paste bij het groeiende zelfbewustzijn van de Nederlandse katholieken en de kardinaal groeide uit tot 'een icoon van katholiek Nederland' (Poels, 270). Maar tegelijk was er toch wel enige teleurstelling dat die kardinaal niet de

aartsbisschop van Utrecht was, maar een in eigen land betrekkelijk onbekende, al sinds 1895 in Rome werkzame pater (Poels, 221-222). Bij de kardinaalscreatie op 30 november 1911 was geen enkele Nederlandse bisschop aanwezig. De relatie van Van Rossum met zijn Nederlandse congregatiegenoten was door allerlei kleine en grote conflicten in de provincie, bijvoorbeeld over de vraag of er door redemptoristen gerookt mocht worden (Poels, 107-111), al bekoeld, met de Nederlandse bisschoppen lijkt zij ook nooit heel warm geweest te zijn.

← Borstbeeld Van Rossum op het Begijnhof in Amsterdam. Gemaakt door beeldend kunstenaar Gerard Hoppen, 1928.

Het herwonnen zelfbewustzijn van de Nederlandse katholieken kwam onder meer twee jaar na Van Rossums kardinaalscreatie tot uitdrukking in een pompeuze, tweedelige uitgave bij de herdenking van het eeuwfeest van de Nederlandse onafhankelijkheid: *Het Katholiek Nederland 1813-1913 ter blijde herinnering aan het eerste eeuwfeest onzer nationale onafhankelijkheid*. Het boekwerk werd 'eerbiedig opgedragen' aan de kardinaal en aan de Nederlandse bisschoppen en een foto van de kardinaal sierde het schutblad (Poels, 271). Hij schreef ook het voorwoord, 'Aan de Katholieken van Nederland', waarin hij memoreerde dat 'de Katholieke pers met blijde fierheid' wees 'op den grooten vooruitgang, dien het Katholieke Nederland, onder Gods zegen, in de laatste honderd jaren had verwezenlijkt; een vooruitgang, die niet alleen vergoedde al wat in drie eeuwen van lijden verloren was, maar die zelfs den bloei der Middeleeuwen overtrof, waarvan de laatste Nederlandsche Kardinaal, kort vóór de godsdienststormen der XVIde eeuw, de laatste glansen had zien wegsterven.' Het hoofdlettergebruik in het voorwoord van de kardinaal illustreert het zelfbewustzijn van de katholieken: zij hadden inmiddels hun plaats in het vaderland verworven.

Uiteraard waren er de nodige uitingen van hulde vanuit katholiek Nederland aan het adres van de kardinaal, vooral rond bepaalde jubilea. Maar het zou een openlijk affront geweest zijn als die achterwege waren gebleven. Zij waren in die tijd in de katholieke wereld min of meer plichtmatig en zij liepen niet over van hartelijkheid. Zo was het min of meer vanzelfsprekend dat Van Rossum kardinaal-protector zou worden van enkele Nederlandse zuster- en broedercongregaties, zoals de Zusters van Liefde in Tilburg en de Fraters van Tilburg. Maar zij maakten deel uit van een reeks van maar liefst 31 orden en congregaties waarvan Van Rossum uiteindelijk protector was (Poels, 494, noot 2). Verschillende van die orden en congregaties hadden ook provincies in Nederland (zie voor het bisdom 's-Hertogenbosch: Poels, 495), maar dat Van Rossums bemoeienis met de religieuzen in Nederland enorm groot was, kan niet direct gezegd worden (Poels, 493-515).

Met enige regelmaat kwamen er sympathiebetuigingen vanuit katholiek Nederland in de richting van de kardinaal. Zo werd hem in 1914 een automobiel geschonken door katholieke notabelen uit Nederland, vervaardigd door de firma van de gebroeders Kimman uit Haarlem (Poels, 241), en kreeg hij rond 1930 een opknapbeurt van zijn appartement aan de Piazza di Spagna (Poels, 588) inclusief een renovatie van zijn werkkamer aangeboden door Willem Dreesmann (Poels, 304-305 en foto 586). Dezelfde Dreesmann (uiteeraard van de katholieke firma V&D) liet in 1927 door Jan Sluijters een portret van de kardinaal maken (omslag van de biografie). In 1929 werd hem door de Zusters van Liefde een door Jan van Delft geschilderd portret geschonken (Poels, 497), nu bewaard in het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen (zie omslag van deze bundel). Het meest vermakelijke Nederlandse eerbetoon was wellicht de vernoeming

van een sigaar naar hem, de ‘Kardinaal van Rossum-sigaar’, bij gelegenheid van zijn bezoek aan Nederland in 1913 (Poels, 268). De sigarenfabrikant zal niet geweten hebben dat Van Rossum in 1890 tegenstander was geweest van het roken door redemptoristen.

De Nederlandse bisschoppen, ik vermeldde het al eerder, hielden de kardinaal in Rome liefst zoveel mogelijk op afstand. Dat deden zij bijvoorbeeld in het traject dat voorafging aan de oprichting en opening van de Rooms-Katholieke Universiteit in Nijmegen in 1923. Men kon in bepaalde opzichten natuurlijk niet om hem heen; hij werd dus wel beschermheer, eerst in 1921 van het voorbereidingscomité en vervolgens in 1923 van de nieuwe universiteit zelf. Maar toen de toekomstige eerste rector Jos Schrijnen al in 1919 contact met hem zocht over de plannen, verzweeg Schrijnen dat zorgvuldig voor de Nederlandse bisschoppen. Die deden met Rome liever zaken via mgr. Bernard Eras, hun vertegenwoordiger bij de Heilige Stoel. Anderen deden, wanneer dat nuttig leek, wel graag een beroep op hem. Zo is de vestiging van een leerstoel in de missiewetenschap aan de Nijmeegse universiteit naar alle waarschijnlijkheid bespoedigd door een, door de beoogde hoogleraar Alphons Mulders, georganiseerde interventie van Van Rossum, die immers als prefect van de Congregatio de Propaganda Fide de hoogste baas was in de katholieke missiewereld. Op 13 september 1929 bezocht Van Rossum de Rooms-Katholieke Universiteit in Nijmegen (een foto getuigt ervan) en korte tijd later was de leerstoel er (Poels, 360, noot 123, en mijn daar genoemde artikel uit 2015).

Het hoogtepunt in de relatie tussen kardinaal Van Rossum en katholiek Nederland was uiteraard het al eerder genoemde Eucharistisch Congres in Amsterdam in juli 1924 (434-448). Nederland stond even in het middelpunt van de aandacht van de katholieke wereld, en dat met een eigen kardinaal in het midden, plus nog maar liefst acht andere kardinalen. Voor Van Rossum was het een soort triomftocht, maar toch ook weer een met beperkingen: wegens het processieverbod moest het congres plaatsvinden in de beslotenheid van een voetbalstadion, en in de nasleep ervan zorgde de zogenaamde ‘nacht van Kersten’ een jaar later zelfs voor de opheffing van het Nederlandse gezantschap bij de Heilige Stoel, de val van het tweede confessionele kabinet en het terugtreden van de katholieke minister-president Ruijs de Beerenbrouck (Poels, 447). Niet-katholiek Nederland was nog steeds niet rijp voor rooms triomfalisme, ook al was er een Nederlandse ‘prins der kerk’ bij betrokken.

Sinds het Congres van Wenen (1814-1815) hadden kardinalen namelijk in het diplomatieke verkeer de status van ‘Prins van de Apostolische Stoel’. Zij golden als ‘mogelijke troonopvolgers’. Wordt deze status door het Koninklijke Huis ten aanzien van de Nederlandse ‘prins’ Van Rossum gerespecteerd? Dat was maar ternauwernood het geval. Bij de verheffing tot kardinaal van Van Rossum, die in

Van Rossum brengt in juli 1913 een bezoek aan Koningin Wilhelmina in Paleis Noordeinde, Den Haag.

het consistorie van 27 november 1911 benoemd werd en drie dagen later tot kardinaal gecreëerd werd, bleef een felicitatie van de Nederlandse regering en van koningin Wilhelmina aanvankelijk uit. Pas na interventie van de katholieke politicus Willem Nolens kwam er op 31 maart 1912 eindelijk een schriftelijke gelukwens van de koningin (Poels, 222-224). Bij zijn bezoeken aan Nederland in 1913 en 1929 werd de kardinaal wel door de koningin ontvangen (er is uit 1913 een mooie foto van de kardinaal die Paleis Noordeinde verlaat, zie bovenstaande), maar toen hij in 1924 voor het Eucharistisch Congres in Nederland was, was de koningin op vakantie in Noorwegen (Poels, 440-441). Bij de uitvaart van Van Rossum op 30 augustus 1932 was er wel een bericht van deelneming van koningin Wilhelmina en van koningin-moeder Emma (Poels, 613), maar bij de uitvaart waren alleen katholieke ministers aanwezig, onder wie weer de minister-president (inmiddels van zijn derde kabinet) Ruijs de Beerenbrouck (615). Tussen de Prins der Kerk en het Nederlandse vorstenhuis is het niet tot een hartelijke relatie gekomen.

Met Nederlandse politieke kwesties heeft de kardinaal zich slechts af en toe ingelaten, en niet altijd met een gelukkige afloop. In 1913 zorgde hij, op aandringen van de Bredase bisschop Petrus Leijten, voor de veroordeling

door de Indexcommissie van de liberaal-katholieke notaris H.A. van Dalsum uit Zeeuws-Vlaanderen, die zich in een brochure verzette tegen confessionele, dus ook katholieke, partijvorming. Na een kritisch stuk over de bisschop was Van Dalsum tot zijn grote verdriet al in 1910 uitgesloten van de sacramenten. Nu zijn kleine Nederlandse pamflet, dat in Rome nauwelijks iemand anders dan Van Rossum en een Vlaamse benedictijn kunnen hebben gelezen, door toedoen van de kardinaal op de lijst van verboden boeken werd geplaatst, was de goedwillende man helemaal van de kaart. Hij is er nooit meer helemaal bovenop gekomen (Poels, 265, en veel uitvoeriger: Jan de Kort, *De plaats van het geloof in het leven van Hendrik Albert van Dalsum (1868-1944). De worsteling van een liberaal katholiek met geloof en moderniteit* (Tilburg 2009), passim).

In 1919 lijkt kardinaal Van Rossum een klein rolletje gespeeld te hebben in het tegenhouden van Vaticaanse steun voor de annexatieplannen die België na de Eerste Wereldoorlog koesterde ten aanzien van de Nederlandse provincie Limburg (Poels, 288). Als historicus hoef ik mij gelukkig niet uit te spreken over de vraag of ik daar, als geboren en getogen Limburger, blij mee moet zijn. Hetzelfde geldt voor de interventie die kardinaal Van Rossum in 1922 bij paus Pius XI deed, overigens weer op verzoek van Ruijs de Beerenbrouck, in een kleine Nederlandse kwestie: de opkomst van katholieke splinterpartijen, zoals de Nieuwe Katholieke Partij, die concurrentie betekenden voor de Rooms-Katholieke Staatspartij. De interventie had succes: aartsbisschop Van de Wetering verbood de oprichting van de nieuwe partij (Poels, 435-436).

Wat wist de gemiddelde Nederlander eigenlijk over ‘onze man in Rome’? Hoe goed was hij bekend? Werd er veel over hem bericht? Ik heb met behulp van de website *Delpher* een klein onderzoekje uitgevoerd in Nederlandse kranten uit de tijd van Van Rossums kardinaaat. Dat leverde een groot aantal vermeldingen op: bijna 20.000 berichten in alle Nederlandse kranten bij elkaar. Dat betekent dus toch ongeveer duizend berichten per jaar. Iedere Nederlander die een krant las, zal dus de naam van kardinaal Van Rossum regelmatig zijn tegengekomen. Maar we moeten ook bedenken dat Nederland in die tijd een groot aantal dagbladen kende, zowel landelijke als regionale en plaatselijke: in 1930 meer dan negentig. In de landelijke kranten waren er ruim 7500 berichten over kardinaal Van Rossum. Daarnaast werd hij vaak genoemd in regionale kranten uit het katholieke zuiden, zoals de *Tilburgsche Courant*, de Bossche krant *Het Huisgezin* en de Limburgse dagbladen. De vier grote landelijke katholieke dagbladen namen een aanzienlijk deel van de berichten over de kardinaal voor hun rekening: *De Tijd*, *De Maasbode*, *Het Centrum* en (sinds 1921) *de Volkskrant*. Hoogtepunten in de berichtgeving waren uiteraard zijn benoeming tot kardinaal (1911), zijn bezoeken aan Nederland in 1913, 1924 en 1929, en dan natuurlijk vooral de triomftocht bij het Eucharistisch Congres in 1924, vervolgens zijn deelname aan de conclaven van 1914 en 1922 (met de onvermijdelijke vraag: zou er een

Nederlandse paus uit het conclaaf tevoorschijn kunnen komen?) en ten slotte zijn overlijden in 1932. In de neutrale, liberale, socialistische en protestants-christelijke dagbladen was de berichtgeving over de kardinaal heel wat zuiniger, ook al stuurde de liberale *Nieuwe Rotterdamsche Courant* bij de kardinaalsverheffing in 1911 zelfs een correspondent naar Rome (232). Daarmee vormde zij wel een gunstige uitzondering, want de berichtgeving in de niet-katholieke kranten was doorgaans niet van erg hoge kwaliteit. Zo besteedde het christelijke avondblad *De Nederlander* op de dag van het overlijden van Van Rossum aandacht aan deze 'grootte in het Roomsche Israël', die het 'hoofd van de Zending' was geweest, maar noemt hem wel een dominicaan in plaats van een redemptorist. Hij werd door deze krant 'een groot dienaar van zijn kerk' (kerk met kleine letter!) genoemd, maar niet een groot Nederlander.

Kortom, kardinaal Van Rossum zal zeker voor het gevoel van (een deel van) katholiek Nederland 'onze man in Rome' geweest zijn, een 'icoon van katholiek Nederland', zoals Vefie Poels hem noemt. Maar erg hartelijk is de relatie tussen de prelaat en zijn vaderland nooit geworden. Door het terughoudende, particularistische beleid van de Nederlandse bisschoppen, die niet teveel bemoeienis vanuit Rome wilden, is zijn invloed op het reilen en zeilen in katholiek Nederland uiteindelijk betrekkelijk gering geweest. Maar zeker heeft hij wel het zelfbewustzijn van de zich emanciperende Nederlandse katholieken versterkt, en mogelijk ook wel het missionaire elan in katholiek Nederland. Buiten de kring van het katholieke volksdeel echter zullen weinig Nederlanders het gevoel gehad hebben: 'wij zijn kardinaal.' De kardinaalshoed vormde wellicht 'verluchting en sier van het vaderland', om de tekst onder zijn borstbeeld te citeren, maar die sier is niet heel uitbundig geweest en ook niet van lange duur.

Dat neemt niet weg dat hij de 735 pagina's die Vefie Poels aan hem gewijd heeft, ten volle heeft verdiend. Het boek over 'de rode paus' verveelt geen minuut. Het brengt ons langs allerlei wegen en paden van de kerkgeschiedenis van de late negentiende en de vroege twintigste eeuw: hoofdwegen, maar ook zijpaden, en die laatste zijn soms het interessantste. ¶

Van Rossum in genderperspectief

Marit Monteiro

In deze bijdrage wil ik specifiek kijken naar culturele constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid in Van Rossums leefwerelden. Deze constructies zijn tijdgebonden – van het midden van de negentiende tot en met de eerste decennia van de twintigste eeuw. Ze zijn plaatsgebonden – Nederland en Italië, specifiek natuurlijk de pauselijke curie in Rome. En ze zijn verbonden met en constructief geweest voor opvattingen over wie, of wat, katholiek was en wat van hen, of het, verwacht werd.

Het gaat daarbij niet zomaar om man-vrouw-verhoudingen binnen de katholieke gemeenschap of binnen de hoogste gezagsorganen van de rooms-katholieke kerk. Over dat laatste, aldus Vefie Poels, kunnen we zeer kort zijn, want de curie was een mannenbolwerk. Zij laat echter ook zien dat die mannen, Van Rossum niet uitgezonderd, zich bedienden van verschillende repertoires die door hen en hun tijdgenoten in gendertermen, als mannelijk of juist vrouwelijk, werden getaxeerd. Klerikale identiteit was, zo zal ik dadelijk wat verder uitdiepen, complex omdat juist het mannelijke karakter daarvan tijdens Van Rossums leven maatschappelijk

↑ Van Rossum bij de Tilburgse Zusters van Liefde 1913.

gezien in twijfel getrokken zou worden. Zijn ervaringen met vrouwen bleven beperkt tot vrouwelijke religieuzen. Maar precies in het contact met hen lijkt hij, zo lees ik deze biografie, minder geleden te hebben onder de klerikale misogynie die toen gangbaar was. Ook vrouwelijke religieuzen waren voor curieprelaten doorgaans onzichtbaar of hooguit als dienstbaar in beeld – letterlijk als degenen die voor hen kookten, wasten en streken. En als deze prelaten preciezer moesten kijken naar zustergemeenschappen – wegens interne conflicten, financiële problemen of erfrechtelijke kwesties – dan reduceerden zij de vrouwelijke religieuzen met wie ze te maken kregen gemakkelijk tot klassieke vrouwonvriendelijke kwalificaties als wispelturig, dweepziek of zeurderig.

Van Rossum daarentegen lijkt zich echt voor een aantal actieve zustercongregaties geïnteresseerd te hebben en was ook overtuigd van de slagkracht die deze instituten in de missie zouden kunnen ontwikkelen. Het staat niet met zoveel woorden in zijn biografie, maar uit ander onderzoek is ruimschoots bekend dat priesters in hun rol als missionarissen door de bank genomen niet zo ver kwamen met hun pogingen om ziertjes te winnen door geloofsonderwijs en andere direct aan gemeenschapsopbouw gerelateerde activiteiten. Zusters – en trouwens ook broeders en fraters – die *'on the ground'* lokale kinderen onderwijs gaven en allerlei vormen van zorg verleenden in lokale gemeenschappen in missiegebieden, kweekten daarentegen vaak *goodwill* voor en nieuwsgierigheid naar katholieke beginselen en geloofspraktijken. Zonder hen, hun werkkraft en hun vermogen om financiële middelen te genereren en er ook spaarzaam mee om te gaan, zouden veel katholieke missies er maar bleekjes uitgezien hebben. Van Rossums visie, die doorklinkt in de missie-encycliek *Maximum Illud* (1919), in de oproep aan vrouwelijke religieuzen om deel te nemen aan het missiewerk was met andere woorden *'spot on'*.

Tegelijkertijd ondergroef Van Rossum daarmee het engagement van andere katholieken voor de missie, namelijk katholieke leken. Of anders gezegd: hij maakte dat engagement ondergeschikt aan de leiding van het kerkelijke kader, in overeenstemming met de maatstaven van de eigen klerikale

'bubble' waarin hij leefde. In Hoofdstuk 19 van de biografie over het Sint Petrus Liefdewerk zien wij in welke ingewikkelde dynamiek Van Rossum keuzes maakte voor vrouwelijke religieuzen, de Franciscanessen Missionarissen van Maria, gevestigd in het Zwitserse Fribourg. Oorspronkelijk was dit Sint Petrus Liefdewerk (SPL) opgezet door een Franse weduwe en haar dochter. Zij droegen het – het is allemaal wat schimmig – over aan genoemde Franciscanessen. Van Rossum lijfde het SPL daarop stevig in binnen de Congregatie de Propaganda Fide waarover hij zelf de scepter zwaaide. Hij deed dit tegen het beleid in van paus Benedictus XV, die het SPL wilde bundelen met andere op kinderen gerichte internationale activiteiten, zoals de H. Kindsheid. Van Rossum streefde echter naar centralisatie van alle op missie gerichte activiteiten, dus ook de financiering voor de opleiding van inheemse priesters waarvoor het SPL de financiële pijler zou worden. U moet zich dat SPL voorstellen als een soort transnationaal adoptieprogramma, waarin vooral Franse, Duitse en Nederlandse katholieken – individueel of gezamenlijk als organisaties, parochies, scholen, internaten – bijdroegen aan de kosten voor die opleiding. In het Katholiek Documentatie Centrum worden registers van Nederlandse donateurs bewaard: kaarten met daarop de foto en persoonlijke gegevens van de seminarist en informatie over zijn opleiding binnen een lokaal bisdom of apostolisch vicariaat. Om zijn invloed hierop te garanderen stelde Van Rossum zijn persoonlijk secretaris, Joseph Maria Drehmanns, aan als thesaurier (penningmeester). Dat bleek een misrekening, maar daar kom ik dadelijk nog over te spreken.

Joseph Maria Drehmanns

Van Rossum moet een ongelofelijk harde werker geweest zijn, die toch nog tijd vond om van maar liefst 31 religieuze instituten beschermheer te zijn. Die waren hem niet allemaal even lief, zo blijkt in hoofdstuk 18 van de biografie. De Zusters van Liefde, met het moederhuis in Tilburg, hadden een streepje voor omdat zijn zus Hendrina daar als zuster Gerulpha sinds 1873 deel van uitmaakte. Zelf was hij het liefst te gast bij de Zusters van het H. Kruis in het Zwitserse Ingenbohl. Hun overste was persoonlijk naar Rome gereisd om Van Rossum te vragen hun protector te worden. Kennelijk kon de kardinaal dergelijk initiatief waarderen. Bij hem zochten religieuzen ook hun toevlucht wanneer zij niet bij de eigen oversten terecht konden als die naar hun idee in gebreke bleven. Feitelijk ondergroef dit de gezagsstructuren die Van Rossum, bijvoorbeeld door zijn werk voor de nieuwe Codex van 1917, ook zeer helder probeerde te houden. Wat hij feitelijk in zulke kwesties deed, verheldert dat ook vrouwelijke religieuzen zeer wel in staat waren om nationale en Romeinse

instanties tegen elkaar uit te spelen. Ook wordt duidelijk dat hij niets moest hebben van geëxalteerde opvattingen in en over het religieuze leven, maar dat zijn strengheid in dat opzicht meestal op mannelijke religieuzen betrekking had. Tegen Van Rossums macht konden religieuzen zich niet wapenen, ook al niet omdat die door de combinatie van invloedrijke functies in zijn persoon zeer ver reikte en Van Rossum ook niet schroomde om deze in te zetten. Dat zulke vergaande belangenverstrengeling onwenselijke kanten kon hebben, was voor prelaten als Van Rossum geen thema.

Daaruit spreekt zijn diepgeworteld klerikale zelfverstaan dat in deze biografie mooi wordt gecontextualiseerd, enerzijds in het Nederlandse emancipatie-katholicisme van de tweede helft van de negentiende eeuw en anderzijds in de eerder als benepen en ook kleinzielig overkomende verhoudingen binnen de Romeinse curie. *Homines ecclesiae*, oftewel mannen Gods, zagen zich vanaf het einde van de negentiende eeuw nadrukkelijker geconfronteerd met een dreigende maatschappelijke statusdaling. Zij moesten ‘echte’ mannen zijn, maar ook celibatair leven en daarmee afzien van wat mannen als kostwinners van kerngezinnen respect en aanzien opleverde: een echtgenote en liefst ook een grote schare kinderen. Als leiders van hun geloofsgemeenschap moesten priesters en priester-religieuzen zowel diep religieus als daadkrachtig zijn, competitief (ten opzichte van andere geloofsrichtingen) en pastoraal bewogen, strijdbaar en lijdzaam. Seculiere mannelijkheidsidealen stonden vanaf het einde van de negentiende eeuw juist steeds meer in het teken van weerbaarheid, rationaliteit en zelfstandigheid. Mannen waren burgers – en ook dat lag complex voor katholieke seculiere en reguliere clerici die ook trouw waren aan het supranationale gezag van hun kerk in Rome. Mannen golden als de dragers van de nieuwe natiestaten; met het opkomend nationalisme in Europa kregen culturele constructies van mannelijkheid hyper-viriele en ook vitalistische accenten. Kwaliteiten die eerder in het emotionele spectrum lagen en ook met geloof en het praktiseren daarvan werden geassocieerd, schoven cultureel gezien op naar wat als vrouwelijk werd getypeerd.

Voor mannelijke religieuzen, zoals de redemptoristen, ligt het zelfs nog wat complexer, met name door de drie geloften, die van gehoorzaamheid voorop. Daarin komen zelfverloochening en zelfopoffering tot uitdrukking, eigenschappen die veraf stonden van autonomie als bestanddeel van moderne seculiere mannelijkheidsidealen. Tegelijkertijd werden scherpe en ook onafhankelijke geesten in zulke religieuze mannengemeenschappen gekweekt die rationaliteit wisten te verenigen met organisatorische daadkracht. Van Rossum, als groot organisator, strateeg en vaak ook compromisloze bestuurder, is daar een uitstekend voorbeeld van.

Die laatste kwalificatie geeft al aan dat hij als bestuurder eigenlijk een kwaliteit miste die juist binnen religieuze mannengemeenschap hoog aangeschreven werd: empathie. Die was bij Van Rossum niet of nauwelijks ontwikkeld, zo leer ik uit deze biografie. Het is niet helemaal duidelijk waarom eigenlijk niet. Binnen zijn eigen redemptoristengemeenschap was hij in elk geval niet geliefd en wist hij zich ook niet geliefd te maken. Potentiële bestuurders werden in hun eigen religieuze mannengemeenschappen vaak getoetst op vaderlijke genegenheid. Was iemand in staat om als een vader leiding te geven, was hij streng maar ook mild, in staat om te straffen alsook begrip op te brengen en zo zijn medebroeders op koers te houden? De redemptoristen zagen Van Rossum in 1909 niet zitten als hun generale overste. Tegelijkertijd viel zijn compromisloze houding, waarin persoonlijke banden, affecten en affiniteiten ondergeschikt waren aan plichtsbetrachting, kennelijk in positieve zin op in curiale kring.

Over culturele constructies van mannelijkheid in Van Rossums leefwerelden nog een laatste punt. Met deze biografie biedt Vefie Poels zicht op de bijzondere relatie tussen hem en zijn persoonlijke secretaris, Joseph Maria Drehmanns. Vanuit genderperspectief zou ik zeer geïnteresseerd zijn in nader biografisch onderzoek naar pater Drehmanns. Die was, zo maak ik uit Van Rossums biografie op, in veel opzichten diens tegenpool. Was Willem van Rossum sober, streng voor zichzelf en anderen, maar minder bedacht op eigen profilering of gewin, Drehmanns was geëxalteerd, ijdel en megalomaan en volstrekt niet getraind in zelfkritiek. Beiden kwamen uit dezelfde redemptoristengemeenschap, wat ons dwingt te kijken naar wat de mannen die daar als religieuzen gevormd werden, met die vorming konden doen of deden. Hierin resoneren milieu en vooropleiding mee en die waren nogal verschillend voor deze twee mannen. Van Rossum was een weeskind, opgeleid door jezuiten aan het kleinseminarie Kuilenburg, Drehmanns kwam daarentegen uit een invloedrijke familie, bestuurlijk stevig 'vernetzt' in de stad en het bisdom Roermond waarvan zijn oom bisschop was en waar hij zelf het grootseminarie had doorlopen.

Van Rossum haalde hem in 1911 naar Rome met de uitnodiging zijn 'lijdensgezel' te worden. Hoofdstuk 19, waarin de opkomst en ondergang van Drehmanns als Van Rossums persoonlijke secretaris wordt beschreven, heb ik zittend op het puntje van mijn stoel gelezen. Het begrip 'lijdensgezel' en Van Rossums verzekering dat Drehmanns' komst 'een ware troost' voor hem zou betekenen, intrigeren me. Ze kleuren het algemene beeld dat Vefie Poels in het besluit van de biografie schetst net iets verder in, zo lijkt het. Zij laat zien dat Van Rossums loopbaan in curiale kring in Rome berustte op een combinatie van zijn rechtlijnigheid en voorspelbaarheid. Die rechtlijnigheid had hij breeduit laten zien in de Nederlandse redemptoristenprovincie op een ogenschijnlijk triviaal thema als roken.

Tabaksconsumptie was in Nederland een nationale hobby die ook ruimschoots beoefend werd in mannenkloosters. Vriendelijk gezegd toonde Van Rossum zich in dat tabaksdossier, dat in hoofdstuk 5 wordt beschreven, als de universalist die hij in de curie op dossiers als de Codex en de wereldwijde missie bleek te zijn. Onvriendelijk gezegd was hij in het afzien van tabaksconsumptie streng voor zichzelf en voor anderen en weigerde hij ruimte te maken voor enige eigenheid, voor ‘nationale tradities’ in de eigen internationale redemptoristengemeenschap. Die openlijke rechtlijnigheid maakten hem een voorspelbare en daarmee voor de achtereenvolgende pausen ook een betrouwbare bestuurder.

De keerzijde van die betrouwbaarheid lijkt te zijn geweest dat Van Rossum zelf moeite had anderen te vertrouwen. Daarin tekent zich misschien het ‘internaatsegoïsme’ af dat jongens in kleinseminaries als leerscholen van klerikale mannelijkheid meekregen: pupillen moesten aan zichzelf denken, leefden zonder de bescherming of geborgenheid van hun ouders of gezin en moesten in de gemeenschap die pupillen en docenten van het kleinseminarie vormden zien te overleven. Als weeskind was Van Rossum eigenlijk al een overlever; zo noemt Vefie Poels hem ook in het interview dat Stijn Fens met haar had over de biografie. En misschien was hij juist als overlever wel gepredisposeerd om relatief snel en succesvol vanuit de redemptoristengemeenschap de sprong naar Rome te maken. Dat betekent niet dat hem dit ook allemaal gemakkelijk afging. Hij moest overleven en zijn licht niet onder de korenmaat zetten, zo hadden de jezuiten hem op het kleinseminarie geleerd. Zeker als bestuurder vereiste dit dat hij zeer zorgvuldig moest afgewen wie hij over persoonlijke pijnpunten, aarzelingen of problemen in vertrouwen zou nemen. Hij koos Drehmanns. Dat pakte niet goed uit; Drehmanns beschaamde Van Rossums vertrouwen, werd verdacht van financiële malversaties binnen het Sint Petrus Liefdewerk, stichtte achter de rug van de kardinaal twee eigen missie-instituten – allemaal omdat hij geloofde dat hij zelf voor grootse zaken bestemd was die van hem een kandidaat voor heiligverklaring zouden maken. Niets van dat alles: in plaats daarvan leed hij een smadelijke afgang die Van Rossum verdriet en kopzorg kostte. Drehmanns zou zich op zijn beurt inspannen om Van Rossums leven postuum zo te beschrijven dat die wel kans zou maken op een proces tot zalig- en vervolgens heiligverklaring. Ook dat bleek een misrekening, maar het is de vraag of Van Rossum zelf daar rouwig om geweest zou zijn. ¶

Kardinaal Van Rossum en de universalisering van de missie

Eduard Kimman SJ

Bij 'redemptorist' denk ik aan een moraaltheoloog. Het liefst aan Bernard Häring C.Ss.R, die gastcolleges kwam geven in Yogyakarta, toen ik er rond 1975 theologie studeerde. Dat was na het Tweede Vaticaans Concilie. Maar hij was met de vernieuwing van de moraaltheologie al begonnen in 1954 met *Das Gesetz Christi*, in 1959 in het Nederlands en in 1966 in het Engels vertaald.

Pater Van Rossum doceerde in Wittem dogmatische theologie in relatie tot de moraaltheologie. De moraaltheologie in die tijd was te vinden in moraalhandboeken, die de onveranderlijkheid van de Katholieke Leer inzake van alles en nog wat uitstraalden. Voor de samenstelling van een moraalhandboek kun je twee kanten op: aansluiting zoeken bij de (soms) veranderende maar meestal gedogmatiseerde opvattingen van de kerkelijke leer ofwel aansluiting zoeken bij de veranderende sociale werkelijkheid. Dat eerste was de denkwereld van Van Rossum en zijn tijdgenoten. In 1892 was hij bezig om in aansluiting op het theologisch handboek van zijn Franse confrater Jean Herrmann een monografie te schrijven over de dogmatische theologie van Sint Alfonsus de Liguori, de stichter van de redemptoristen. Alfonsus was in 1871 tot kerkleeraar uitgeroepen. In Willem van Rossum zag men iemand die de dogmatische geschriften van deze nieuwe kerkleeraar kon uitgeven. Maar met die andere positie, dat wil zeggen: eerst kijken naar de sociale werkelijkheid, bij voorkeur met behulp van de sociale wetenschappen, en pas daarna door reflectie komen tot een afweging, tot een morele afweging, daar begon Bernard Häring zeer voorzichtig mee in de jaren vijftig van de vorige eeuw en daarmee bereidde hij het Tweede Vaticaans Concilie voor. Reeds in zijn *De wet van Christus* gebruikte hij empirische data en doordacht ze met behulp van een Bijbelse theologie. Zo'n empirische aanpak was niet de methode van Van Rossum. In alle opzichten was hij een man die van de (zo meende hij) onveranderlijke, dogmatische kerkelijke leer uitging: in zijn lessen, zijn artikelen, zijn advieswerk in Rome en zijn aanpak op het missiedepartement. Van Rossum kreeg nooit universitair onderwijs. Hij doorliep een kleinseminarie en een grootseminarie. In veel opzichten was hij een autodidact. Hij was in zijn aanpak leerstellig en in zijn omgang met mensen afstandelijk. Samenwerking met zo iemand is niet altijd gemakkelijk. Leiding ontvangen van zo iemand ook niet. Zo valt in de biografie van Vefie Poels (p. 99 e.v.) te lezen dat de positie van Van Rossum als rector van Wittem onhoudbaar was geworden vanwege zijn steile karakter. In 1894 was er in Rome een generaal kapittel, met de keuze van

een nieuwe algemeen overste. In Nederland, in 1895, was de nieuwe provinciale overste van plan Van Rossum naar Brazilië over te plaatsen. Dat ging niet door. Het werd Rome. Krokodillentranen vloeiden dan in september-oktober 1895 in Wittem en op andere plaatsen, maar Van Rossum vertrok naar Rome, waar hij zou gaan werken aan een nieuw academisch instituut, het latere Alfonsianum. Al heel snel, eind 1896, volgde een benoeming als consultor bij het Heilig Officie. Zijn functie aldaar zou beslissend zijn voor Van Rossums carrière in het Vaticaanse bestuursapparaat. Tussen 1897 en 1932 (het jaar van zijn dood) woonde hij de wekelijkse zittingen op het H. Officie bij.

Maar het kan niet ontkend worden dat Van Rossum in zekere zin uit Nederland was weggewerkt. Te streng, te formeel, te afstandelijk. Van Rome kun je veel zeggen, maar niet dat daar het karakter van een 42-jarige redemptorist nog fundamenteel zal veranderen.

Als we spreken van een bestuurder spelen drie begrippen een rol: gezag, recht en macht. Alle drie komen voor in het leven van Van Rossum. Eerst het recht, als consultor en lid van de Codex-Commissie, daarna gezag, als consultor in anti-modernistische kwesties, en tenslotte macht, als prefect van de Sacra Congregatio de Propaganda Fide.

Paus Pius X

Heilig Officie

Na aankomst in Rome werd Van Rossum al gauw consultor bij het Heilig Officie. Wat speelde er toen in Rome? Het waren de nadagen van het pontificaat van paus Leo XIII, die stierf in 1903. Hij was van geboorte een edelman, was ruim twintig jaar bisschop van Perugia, waar hij zich interesseerde voor de gevolgen van de industrialisatie en een soort boerenleenbank voor zijn mensen opzette. Hij was een ervaren bestuurder, die de resultaten van wetenschap erkende. Hij zag de noodzaak in van een vernieuwing van de moraaltheologie. Uit dat inzicht is de sociale leer van de Kerk voortgekomen; hij stimuleerde een sociale attitude van de clerus; hij accepteerde de scheiding van Kerk en Staat; enzovoort.

Hij werd opgevolgd door de vrome en zelfbewuste paus Pius X (pauz 1903-1914), die juist intern de rooms-katholieke kerkorganisatie ging reorganiseren: de curie in 1908; die een strijd tegen theologische vernieuwing (genaamd: modernisme) inzette en een begin maakte met de hervorming en codificatie van het kerkelijk recht, dat de gelovigen geen nieuwe rechten gaf maar vooral moraliserend de vrijheid van de gelovigen begrenste. Pius X krabbelde terug van het sociale katholicisme van zijn voorganger Leo XIII en was te vroom om wetenschap

naast de overgeleverde Leer als bron van kennis te zien. Dit maakte hem tot een ondiplomatieke en vasthoudende *Reformpapst*. Wat paus Pius X beoogde was een algemeen en dwingend kerkelijk recht. Dat zal een deel van de opdracht geweest zijn voor de functie die Van Rossum bekleedde bij de Commissie voor de herziening van het kerkelijk recht. Zoals de meeste leden van die Commissie had Van Rossum nooit rechten gestudeerd, had dus nooit van vergelijkend recht gehoord, en was zich bijvoorbeeld niet bewust van het verschil in rechtstraditie tussen Noord-Europa en Zuid-Europa. De rechtstraditie in het Noorden steunde op een instemming van het volk; die in het Zuiden steunde op een traditie van wetgeving van boven en van buiten. Instemming van het volk, democratie dus, was toen verdacht in Rome. De rechtspraktijk van het kerkelijk recht was toen nog een soort jurisprudentieel systeem met veel respect voor plaatselijke, bijvoorbeeld Germaanse of inheemse elementen. De nieuwe Codex van 1917 was een uniforme tekst, die in werking zou treden in 1918, en kwam voort uit een Zuid-Europese rechtstraditie: afkondiging van boven. Van Rossum deed vier stukken, waaronder huwelijksrecht. De *impedimenta* (huwelijksbelemmeringen) in twee categorieën. Hoe verzin je zoiets? Hoe pastoraal is dat? Maar dat waren niet de vragen van die tijd!!

Een gezaghebbend consultant

Vefie Poels zegt ergens dat Van Rossum 35 jaar lang de wekelijkse vergaderingen bij het Heilig Officie bijwoonde. Eerst uiteraard als toehoorder, later als voorbereider van vota, weer later als discussiant en nog later als kardinaal. Onder het pontificaat van Pius X werd een hetze gevoerd tegen het amerikanisme en het modernisme. Slachtoffers waren priesters als de Fransman Alfred Loisy (1857-1940), de Ierse jezuïet George Tyrrell (1861-1909), en de Duitser Joseph Schnitzer (1859-1939). Terwijl in de nadagen van paus Leo XIII het historisch-kritische bijbelonderzoek rustig voortgang kon vinden, veranderde dat alles onder paus Pius X. Aanvankelijk werden de bijbelgeleerden nog een beetje beschermd (decreet *Lamentabili*), maar al snel daarna kwam een forse anti-modernistische encycliek *Pascendi dominici gregis* (1907). Toen ontstond een anti-modernistische jacht op seminarieprofessoren, katholieke intellectuelen en, in ruime zin, allerlei mannen van cultuur en *Bildung* die zo geheel het tegendeel waren van paus Pius X en ook van kardinaal Van Rossum. Mensen dus die ook 'de waarheid' zochten in de resultaten van de wetenschap. De anti-modernisten-eed kwam tot stand in 1910.

Machtsdrager in de Sacra Congregatio de Propaganda Fide

In de jaren 1906-1908 had deze Congregatie reeds een grote verandering ondergaan. In de zeventiende en achttiende eeuw behartigde de Congregatie allerlei belangen van de gelovigen in de zogenaamde protestantse landen. Die ontbeerden een katholieke koning, die toen het benoemingsrecht van bisschoppen had, terwijl Rome de wijdingsmacht had. In de negentiende eeuw

'Recht, gezag of macht': Van Rossum zegent als Prefect van de Propaganda Fide de nieuwe gebouwen van het Collegio Urbano in (1929).

begon het Vaticaan die benoemingen te doen. Hiërarchieën werden hersteld (Engeland, Nederland). Rond 1906 werden landen als de Verenigde Staten, Canada, Engeland, Nederland en Luxemburg weggehaald uit de Propaganda Fide. Voorts had de Congregatie sinds de oprichting ook zorg gedragen voor de christenen, in Unie met Rome verbonden, die leefden in het Ottomaanse Rijk en in Oost-Europa. Dezen kregen nu hun eigen Congregatie. Bleven over de missies naar Afrika, Azië en Latijns Amerika.

Bij de oprichting in 1622 had de Propaganda Fide een drievoudige taak: bevorderen van eenheid onder de christenen in het protestantse Noord-Europa, iets doen voor de geünieerde Oosterse christenen, en het brengen van het evangelie naar de heidense streken. Het idee voor deze commissie van kardinalen was gegroeid in de zestiende eeuw. De paus en de hogere oversten in Rome wilden colleges voor de opleiding van 'buitenlandse' clerus te Rome opzetten, naar het geslaagde voorbeeld van het in de zestiende eeuw opgerichte *Collegium Germanicum*. In 1628 richtte paus Urbanus VIII dit College op, dat nu zijn naam draagt.

Hier ligt de betekenis van Van Rossum: de Propaganda Fide was het eerste en tweede doel kwijtgeraakt; maar wat te doen met 'de rest van de wereld'? De Propaganda Fide was dus in herfsttij. Hoe moest het verder?

Dat antwoord is te vinden in twee belangrijke documenten, waarvan Vefie Poels terecht stelt dat Van Rossum er de *actor intellectualis* van is. Allereerst *Maximum Illud* van paus Benedictus XV (1919): "Het is onweerlegbaar dat het succes van missioneren afhangt van de manier waarop er bestuurd wordt (# 10)." In # 8-17 wordt gesproken over het probleem van de missiegebieden die 'toevertrouwd' zijn aan ordes of congregaties. Het moet daar gaan over het belang van de Kerk: de *plantatio ecclesiae*, en niet over het eigen belang van het land van herkomst, van de koloniale macht, en van andere belangen. Daarna volgt een sectie over missionarissen: de heldhaftige missionaris als individu wordt geprezen, maar er wordt aan toegevoegd dat zo'n man pas vruchtbaar werkt, als er een superior is. *Maximum Illud* geeft aan dat er weliswaar religieuze superieuren zijn (per congregatie, per orde) maar het gaat ook over overall leiderschap. Het ideaalbeeld van een missionaris wordt geschetst (ijverig, goed opgeleid, vroom en taalvaardig in de inheemse talen) en over de gelovigen wordt gezegd dat zij moeten bidden en moeten offeren. De drie genootschappen voor de Voortplanting, de H. Kindsheid, en de bekostiging van de inheemse clerus worden al genoemd. In # 29 wordt dan het concept *plantatio ecclesiae* verder ontvouwd. In de encycliek *Redemptoris missio* van paus Johannes Paulus II (1990), # 49 is deze term nog te vinden als een noodzakelijke stap in het proces van evangelisatie.

In de betrekkelijk korte encycliek *Rerum Ecclesiae* van paus Pius XI (1926), werden de hoofdlijnen van de Apostolische Brief *Maximum Illud* herhaald. Er wordt in herinnering geroepen hoe de Eerste Wereldoorlog loyaliteitsconflicten heeft veroorzaakt onder de (buitenlandse) missionarissen (# 9), er wordt gesproken van de priestermissiebonden in elk diocees (# 12-13), van de drie missiegenootschappen die als het ware een 'Romeins burgerschap' hebben gekregen (# 14-17). De noodzaak van opleiding van een plaatselijke (inheemse) clerus en een plaatselijke hiërarchie (# 18) wordt besproken, opdat er een beter management van de missies ontstaat (# 29).

Voor beide documenten verwijst Vefie Poels naar een vroege voorganger: de eerste secretaris van de Propaganda Fide, aartsbisschop Francesco Ingoli (1578-1649). Deze begon met het doorvorsen van de ambtsberichten van de nuntiatoren om erachter te komen waar de problemen van de opleiding van de binnenlandse clerus zaten. Ingoli was een pater Theatijn, een sterrenkundige, en later een geograaf. Iemand die alles wist van de grote discussie met onder anderen Galilei over de Aristotelische natuurfilosofie. Anders gezegd: dit departement met de naam van 'Propaganda' had aanvankelijk vooral een brede educatieve taak. De missiebeweging was een theologisch antwoord op de vraag: die wezens daar In

Noord-Amerika of Afrika, zijn dat mensen? Jawel, en ook nog eens mensen die verlost moeten worden. Vefie Poels schrijft dat de kernboodschap van *Maximum Illud* grote overeenkomsten vertoonde met de richtlijnen en doelstellingen die mgr. Ingoli tijdens zijn ambtsperiode geformuleerd had. (Poels, 326). Is dat zo? Deze mgr. Ingoli heeft tot driemaal toe een memorandum over deze materie geschreven. In 1625 schreef hij een memorandum over de spanningen tussen missionaire belangen en commerciële belangen, tussen missionarissen en kooplieden. In dat memorandum adviseerde hij al missionarissen met een betere opleiding en een diversiteit in achtergrond naar de overzeese posten te sturen. Naast de hiërarchie van de Kroon moesten er ook apostolische delegaten komen. In 1628 schrijft hij over de geschiktheid en de noodzaak van een inheemse clerus. Ze moeten op den duur ook bisschop gewijd kunnen worden (pas paus Pius XI zou dat doen). In 1644 bekritiseert hij in een derde memorandum het patronaatsrecht.

De centralisatie: de vier pauselijke missiewerken

Dit punt vat Vefie Poels zelf kernachtig samen (Poels, 327): de regie over de missies wordt naar Rome getrokken. De algemene leiding over vier genootschappen (Voortplanting des Geloofs, aanvankelijk een lekeninitiatief; de Heilige Kindsheid; Sint Petrus Liefdewerk tot ondersteuning van de vorming van inlandse priesters, en de diocesane Priestermissiebonden (een initiatief van Paolo Manna in Italië) wordt geconcentreerd in Rome: de Pauselijke Missiewerken. De onderliggende gedachte is fondsenwerving.

Daar zou mgr. Ingoli vermoedelijk niet op gekomen zijn: missies in de zeventiende eeuw werden gefinancierd door de Kroon van Spanje, van Portugal, of van Frankrijk. In 1493 had paus Alexander VI met een bul de twee landen met ontdekkingsreizigers geprobeerd 'eigen sferen van invloed' te geven: De demarcatielijn liep 100 zeemijl ten westen van de Azoren. Heel Zuid-Amerika werd aan Spanje toegewezen, maar de Portugezen hadden al Brazilië ontdekt. Dus het jaar erop kwam het Verdrag van Tordesillas tot stand: de demarcatielijn werd 370 mijl naar het Westen verschoven, zodat Brazilië binnen de Portugese invloedssfeer zou vallen. In 1508 kwam er een nieuwe pauselijke bul met betrekking tot deze patronaatsrechten en -verplichtingen. In 1598 werd het Verdrag van Vervins gesloten tussen Spanje (de Iberische Unie: 1580-1640) en Frankrijk in aanwezigheid van een pauselijke legaat: Frankrijk verkreeg een invloedssfeer in Noord Amerika. De Franse Kroon financierde de Indianenmissies in de huidige Verenigde Staten en Canada. In de negentiende eeuw groeide juist in Frankrijk de ervaring om middelen voor de missie in te zamelen, omdat daar de Kroon na de Franse Revolutie niet meer aan die verplichting voldeed, kon of wilde voldoen. Het grote missieland in die eeuw was Frankrijk! Naar het voorbeeld van de financiering van de protestantse missies in Engeland namen leken

het initiatief tot het Genootschap voor de Voortplanting des Geloofs. Met het verplaatsen van de zetel van de drie genootschappen naar Rome in 1922 werd die ervaring binnengehaald, maar werden de genootschappen geklerikaliseerd. Het overheersende beeld is een kardinaal, die vanaf 1918 de eerste niet-Italiaanse prefect is geweest en die er een echt missiedepartement van gemaakt heeft. Is hij daar de belangrijkste prefect geweest van de twintigste eeuw? Ik vermoed dat onder de Armeense kardinaal Gregor Agagianian (prefect 1958-1970), in nauwe samenwerking met paus Johannes XXIII, de grootste stappen zijn gezet: oprichting van bisschoppenconferenties met het oog op deelname aan het Tweede Vaticaanse Concilie.

Van Rossum: recht in de Leer

Mijn bedoeling is niet achteraf Van Rossum iets te verwijten, maar ik durf wel te zeggen dat hij in zijn trouw aan de paus eigenlijk meegewerkt heeft aan een Kerk die de Geest des Tijds niet meer verstond en die belangrijke intellectuelen verstoten heeft. Het vertrouwen in de katholieke leek, uitgesproken door paus Leo XIII in zijn sociale encyclieken van 1891 en 1901 (encycliek *Graves de communi re: de idee van christen-democratie*), werd niet bevestigd en verdiept door kardinaal Van Rossum. De centralisering van lekeninitiatieven met betrekking tot financiering van de missies naar Rome en vervolgens de klerikalisering ervan getuigt niet van een vertrouwen in 'de leek'.

Dat geldt voor veel dat in die tijd in het Vaticaan gebeurde. Paus Pius X heeft weliswaar de liturgische vernieuwing ingezet en ook de Katholieke Actie, maar het 'ja' van Leo XIII tegen de moderne tijd en vooral de democratie, werd bij Pius X een 'ja, maar ...'. Dat heeft tot veroordelingen geleid en tot een rem op ontwikkelingen, zoals bijbelonderzoek, Bijbelse theologie en oecumenisme, die er in de tweede helft van de twintigste eeuw toch gekomen zijn.

De laatste zin van de biografie van Vefie Poels spreekt over Van Rossum als 'de meest invloedrijke Nederlander ooit in het bestuur van de wereldwijde katholieke kerk'. Dat is hij inderdaad geweest, vooral onder het pontificaat van Pius X.

Daarna? Onder Benedictus XV werd het minder en onder Pius XI was hij vaak een pauselijk legaat bij grootse bijeenkomsten, zoals Eucharistische Congressen, en reisde hij rond. Wie daar de tijd voor krijgt, heeft meestal in eigen huis wat minder in de melk te brokkelen. ¶

De kardinaal door andere ogen

Vefie Poels

Geen inspiratiebron voor de Nederlandse redemptoristen

Ofschoon *De Rode Paus* een omvangrijk boek is geworden, heb ik keuzes moeten maken in wat ik wel en niet heb behandeld. Ik ben dan ook verheugd dat enkele andere invalshoeken en onderbelichte onderwerpen, die een aanvulling zijn of verder kijken dan het leven van kardinaal Van Rossum, hiervoor aan de orde zijn gekomen. Dat geldt in de eerste plaats voor de receptiegeschiedenis binnen de congregatie van de redemptoristen. De huidige overste van de St. Clemensprovincie, pater Jan Hafmans, is ingegaan op de relatie tussen Van Rossum en de redemptoristen en de vraag of hij een inspiratiebron of een blok aan het been was.

In een persoonlijk verhaal schetst hij allereerst hoe hij zelf bij de redemptoristen terecht kwam. Daarbij valt meteen het grote verschil op tussen de cultuur en opvattingen binnen de congregatie in de jaren van Van Rossum en de tijd dat Hafmans intrad. In de jaren 1970 kenmerkten de redemptoristen zich door een grote pastorale bewogenheid, ook in de moraal, ze stonden open voor kerkvernieuwing en waren strijders voor de bevrijdingstheologie. Hoe anders profileerden de redemptoristen zich in de tijd van Van Rossum. Van Rossum zelf had nauwelijks in de pastoraal gewerkt, was stringent in zijn opvattingen en viel telkens terug op oude kerkvisies. Ik vermoed dat hij over het Nederlandse beleid van de congregatie na het Vaticanum II niet al te vriendelijke brieven naar Rome zou hebben geschreven. De veranderingen binnen de redemptoristen zijn in de loop van de tijd dus enorm geweest. Geen wonder dat de latere leden zich niet konden vereenzelvigen met de opvattingen van Van Rossum.

Wat in de bijdrage van Hafmans ook frappeert is de kwetsbaarheid van het verleden. Het verleden wordt snel vergeten, ook binnen de eigen congregatie. Vóór de Tweede Wereldoorlog stond er in elke uitgave van hun wijdverbreide tijdschrift *De Volksmissionaris* wel een berichtje over hem, het Kardinaal van Rossum-museum – waar de persoonlijk bediende van Van Rossum, broeder Egidius Wedemeyer, tot zijn overlijden in 1944 belangstellenden rondleidde – trok in het Interbellum duizenden bezoekers, getuige de registers, er hingen in alle kloosters van de redemptoristen portretten van de kardinaal en er werd in Wittem in 1939 een enorm en barok monument onthuld. Elke dag werden de paters en studenten met hem geconfronteerd, maar blijkbaar zei hen dat na de Tweede Wereldoorlog – ook in de katholieke kerk een historische breuk – nauwelijks nog iets over de betekenis die hij voor de Kerk en de

congregatie had gehad. Van Rossum was tijdens zijn leven al niet geliefd binnen zijn eigen congregatie in Nederland. Mogelijk waren ze daar maar wat blij dat hij in 1909 geen generale overste was geworden, ook al had Pius X dat graag gezien. Het gebrek aan waardering voor Van Rossum veranderde niet na zijn overlijden: in die zin werd het verleden blijkbaar niet vergeten.

Het is duidelijk dat Van Rossum voor de redemptoristen in Nederland niet echt een inspiratiebron is geweest. Dat komt niet alleen naar voren in de bijdrage van pater Hafmans, maar ook in die van Peter Nissen. Op basis van die bijdrage zou je misschien zelfs kunnen zeggen dat hij een blok aan het been was: het aantal aanmeldingen bij de redemptoristen daalde in de jaren nadat hij kardinaal werd. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij steeds meer vergeten, ofschoon er rond zijn honderdste geboortedag nog een vergeefse poging werd gedaan tot het schrijven van een biografie door een redemptorist. Pas rond de eeuwwisseling ontstond er binnen de congregatie weer interesse voor deze kerkvorst, zoals Hafmans ook aangeeft, toen men zijn bredere betekenis voor de kerk (her) ontdekte. De missioloog Joop Vernooij schreef een biografisch artikel over hem voor het internationale blad van de congregatie *Spicilegium Historicum*. Binnen de kring van Scala wist Theo Saleminck de belangstelling voor Van Rossum te stimuleren vanwege zijn betrokkenheid bij de *Amici Israel*. Zij wisten de voormalig provinciaal overste Piet Nelen te begeisteren voor het ondersteunen van een wetenschappelijk biografisch onderzoek. Overigens ontstonden er rond deze tijd door het ontsluiten van de Vaticaanse archieven nieuwe inzichten over de betekenis van Van Rossum voor de ontwikkeling van de katholieke kerk in de eerste helft van de twintigste eeuw. Dat wekte niet alleen belangstelling bij het Koninklijk Nederlands Historisch Instituut, waar Hans de Valk als historicus werkzaam was, maar werd ook internationaal gedeeld.

Een sieraard voor zijn vaderland?

In de bijdrage van Peter Nissen staat de vraag centraal welke invloed Van Rossum in Nederland heeft gehad. Hij vraagt zich af of Van Rossum, die op het monument van het Internationaal Eucharistisch Congres in 1924 wordt omschreven als een man die het vaderland siert en verlicht, in Nederland werd beschouwd als 'onze man' in Rome. Hij vergelijkt de euforie in Duitsland en Polen toen er een paus uit deze landen werd gekozen, met die in Nederland na de benoeming van de eerste Nederlandse kardinaal sinds de Reformatie. Nu is het iets anders of er sprake is van een 'eigen' paus of dito kardinaal, dus dat de begeestering hier minder was is niet verwonderlijk. Maar hij heeft gelijk wanneer hij stelt dat Van Rossum weinig leefde onder het protestantse deel van de natie. Ook voor de bisschoppen en de katholieke politici was hij niet 'onze man' in Rome, simpelweg omdat ze helemaal geen man in Rome wilden hebben die iets over hen te zeggen had. Zij wilden vooral niet de indruk wekken dat 'Rome' enige invloed had op de Nederlandse katholieke kerk of dat katholieken meer op Rome gericht waren dan op hun

tevergeefs binnen de perken trachtte te houden – werd hij door de bisschoppen als trouwe zoon van paus en kerk als toonbeeld voorgehouden aan de zich aan hun gezag ontworstelende katholieken.

Bovendien is er een minder opvallende, maar wel fundamentele invloed. Feit is dat er sprake is van een grote groei van orden en congregaties in deze jaren. Dat gold dan wel niet voor de redemptoristen – een intrigerend gegeven waar Peter Nissen op wijst – maar wel voor een groot aantal andere orden en congregaties, zowel van mannen als van vrouwen, zeker die in de missie werkten. Deze internationale instituten hadden sterke banden met Rome, met name via de generalaten, die in deze jaren steeds vaker in Rome werden gevestigd. Veel van de mannelijke instituten leverden consultoren, leden die onbetaald voor de curie werkten, rapporten schreven, visitaties hielden etc. Deze ‘ambtenaren’ waren de Romeinse ogen en oren van de orden en congregaties, zorgden dat de richtlijnen in de verschillende provincies werden gekend en werden nageleefd, in elk geval in zoverre, dat er geen problemen kwamen met Rome. Via hen kon Vaticaanse beleid zich snel en breed verspreiden. Van Rossum had met een groot aantal van hen intensief contact, met zowel besturen als individuele leden, getuige de uitgebreide correspondentie in zijn archief.

In Nederland kregen orden en congregaties – het aantal en de invloed van reguliere priesters nam na 1900 veel sneller toe dan die van de diocesane clerus – een grote invloed op het dagelijkse leven van katholieken via parochies, scholen, ziekenhuizen, verenigingsleven, organisaties etc. Die invloed was niet alleen maar positief. Zij was tot in de poriën van elke parochie zo goed georganiseerd, dat het voor veel katholieken bijna onmogelijk was om zich daaraan te onttrekken. Van Rossum was een sterke promotor van een dergelijke strakke organisatiestructuur van gelovigen onder leiding van de diocesane clerus en mannelijke en vrouwelijke religieuzen, met weinig ruimte voor eigen initiatief en onafhankelijk denken van ‘gewone’ katholieken. In die zin zouden velen hem nu inderdaad niet meer zo gauw als ‘een sieraad’ van de Nederlandse katholieke kerk beschouwen. Orden en congregaties zijn nogal eens een doorgeefluik van Vaticaanse richtlijnen en kerkvisies, maar tegelijkertijd zijn zij in de loop van de geschiedenis van de kerk vaak ook een luis in de pels geweest, durfden eigen wegen te bewandelen, stelden misstanden aan de kaak en waren de basis voor nieuwe opvattingen in het kerkelijk denken. Deze rollen konden naast elkaar bestaan. De H. Stoel móest hen daarin wel enige ruimte geven, want de kerk had deze goed gemotiveerde mannen en vrouwen hard nodig voor haar beoogde rol in de wereld. Om enige controle te houden op het doen en laten van deze instituten en hun leden hanteerde Van Rossum soms opmerkelijke methodes, waardoor er angst voor spionage van de ene congregatie jegens de andere kon ontstaan. Het leidde ertoe dat zij in elk geval voor het oog van de buitenwereld niet zo gemakkelijk afweken

van wat door het Vaticaan werd voorgeschreven. Ongetwijfeld zijn dit sporen van de antimodernistische hetze en de daaruit voortvloeiende angstcultuur binnen de katholieke kerk waaraan, zoals de vorige sprekers terecht in herinnering roepen, Van Rossum een in onze ogen weinig sympathieke bijdrage leverde.

Masculiniteit als een klerikaal probleem en een persoonlijk vleugje Van Rossum

Marit Monteiro belicht Van Rossum vanuit genderperspectief. Hij leefde in haar woorden in een ‘klerikale bubbel’: een door en door masculiene omgeving waarin priesters een vanzelfsprekende autoriteit vormden en waar machtsconcentratie en misogynie niet ongewoon was. Het idee dat vrouwen ook priester zouden kunnen worden was overigens niet helemaal onbekend: begin jaren 1920 boog het H. Officie zich over een artikel van de Duitse theologe Margarethe Adam die daarvoor pleitte. Drehmanns noemde het een gevaarlijke – blijkbaar niet ondenkbare – gedachte en hij vond dat de betreffende schrijfster verder publiceren onmogelijk moest worden gemaakt.

In de periode van Van Rossum traden er veranderingen op in het denken over masculiniteit, wat onder meer leidde tot fricties in de klerikale identiteit. Marit Monteiro illustreert dat fraai aan de hand van de relatie tussen Van Rossum en zijn secretaris Joseph Drehmanns. Van Rossum miste empathie, wat hem, zo benadrukt zij, ongeschikt maakte voor het communiteitsleven waar een vaderlijke houding – mild én streng – cruciaal was. Dat hij daarmee wél uitstekend paste binnen de curie is veelzeggend voor het functioneren van het Vaticaanse bestuursorgaan. Van Drehmanns zou je kunnen zeggen dat hij het slachtoffer was van tegenstrijdige verwachtingen in het mannelijkheidsspectrum: hij moest diep religieus zijn maar tegelijkertijd daadkrachtig, strijdbaar én lijdzaam, gehoorzaam én autonoom. Blijkbaar was hij daar niet tegen opgewassen, want zijn latere generale overste typeerde hem als een uitstekende religieus die één ding miste: gezond verstand. De keuze van Van Rossum voor Drehmanns als zijn levens- en lijdensgezel was geen gelukkige. Voor Drehmanns was de kardinaal vooral een middel om zijn eigen levensdoel te bereiken – hij wilde graag heilig worden verklaard – terwijl Van Rossum in hem een steun en toeverlaat zocht, en in zijn eigen woorden, hem oprecht beminde. Maakte liefde blind?

Het is opmerkelijk dat in die klerikale bubbel, waarin vrouwen nauwelijks een plaats hadden, vrouwelijke religieuzen in het denkkader van Van Rossum wel een belangrijke, eigenstandige plaats innamen. In de missie achtte hij hun bijdrage cruciaal. Zijn streven naar efficiëntie en resultaatgericht werken speelde daarbij ongetwijfeld een rol, maar we proeven hier ook een diepgeworteld wantrouwen, al in zijn vroege jaren ontstaan in het weeshuis en het kleinseminarie Kuilenburg, tegenover de buitenwereld maar zeker

ook tegen de hem zo bekende klerikale wereld. In zijn loopbaan heeft hij veel conflicten uitgevochten met de clerus, zowel met leden en besturen van mannelijke orden en congregaties, als met het bestuursapparaat binnen en buiten het Vaticaan. In verschillende situaties nam hij een beschermende rol op zich tegenover vrouwelijke religieuze instituten en verdedigde hij hun belangen tegen onredelijke eisen van mannelijke missionarissen en bisschoppen. Dat betekent niet dat de vrouwelijke religieuzen, die nu eenmaal over minder lijntjes beschikten in de curie, enkel overgeleverd waren aan de welwillendheid van hun kardinaal-protector of de prefect van de Propaganda Fide. Marit Monteiro wijst er terecht op dat vrouwelijke religieuzen ook hun eigen plannen trokken en zo nodig verschillende functionarissen tegen elkaar wisten uit te spelen.

In dat kader vind ik het intrigerend dat generalaten en andere huizen van vrouwelijke religieuzen in het leven van Van Rossum (en ook van andere kardinalen) nogal eens fungeerden als een ontmoetingsplaats of vergadercentrum. Faciliteerden deze vrouwen slechts of stuurden ze ook op de achtergrond? Nader onderzoek leidt ongetwijfeld tot nieuwe inzichten wat betreft hun rol en invloed. Daarbij moeten we niet vergeten dat veel van deze instituten internationaal opereerden, ook al zullen hier ook spanningen hebben bestaan tussen nationale eigenaardigheden en een streven naar universaliteit. Voor de geschiedschrijving over de katholieke kerk in Nederland is het sowieso wenselijk dat er meer over de grenzen wordt gekeken. Nederland was geen eiland. Met name via orden en congregaties kregen internationale aandachtsvelden en ontwikkelingen binnen die zogenaamde 'puur' Nederlandse katholieke kerk een plaats.

Geslaagde centralisatie van de missie?

Eduard Kimman gaat in op de universalisering van de missie door Van Rossum als prefect van de Propaganda Fide. Hij benadert Van Rossum vanuit de drieslag recht, gezag en macht. Uit het eerste deel van zijn betoog kunnen we de conclusie trekken dat Van Rossum blijkbaar zijn Noord-Europese roots verloochende door het Zuid-Europese rechtssysteem te omarmen: een universeel rechtssysteem dat van boven was afgekondigd, zoals door Pius X gewenst. Van Rossum paste naadloos in het denken van deze paus: hij was een antimodernist en stelde zich zeer wantrouwend op tegenover intellectuelen in de kerk. Kimman stelt terecht dat hij daardoor bijdroeg aan een repressief beleid en de intellectuele ontwikkeling binnen de kerk op achterstand zette. Van Rossum was geen intellectueel, hij was een manager en organisator, iemand die voor het kerkbedrijf modellen en regels opstelde, net zoals de jurist en stichter van de redemptoristen, Alfonsus de Liguori, eerder had gedaan.

Als consultor van het H. Officie was hij gezaghebbend, maar het was ook een periode waarin hij juist macht opbouwde met Pius X als belangrijke steunpilaar

achter zich. Diens opvolger Benedictus XV leek hem aanvankelijk die macht niet te gunnen, maar dat veranderde met de benoeming van Van Rossum tot prefect van de Propaganda Fide in 1918. Terecht merkt Kimman op dat de macht van dit instituut in 1908 was ingeperkt door westerse landen als de Verenigde Staten, Engeland en Nederland los te maken van de kerkelijke jurisdictie van de Propaganda Fide. Bovendien kregen de Oosterse kerken in 1917 een eigen curieorgaan.

Maar de overgebleven gebieden in Azië, Afrika en Zuid-Amerika stonden in deze periode in het middelpunt van de belangstelling van de kerk. Sinds de tweede helft van de negentiende eeuw waren missieactiviteiten toegenomen, maar dat was niet of nauwelijks gebeurd op initiatief van of onder leiding van de Propaganda Fide. De regie over deze activiteiten trok Van Rossum naar Rome. Hij speelde daarbij gemakkelijk leentjebuurtje: goed lopende initiatieven nam hij over. Dat gold ook voor de financiering van de missie: hij incorporeerde de succesvolle Franse lekenorganisaties in de Propaganda Fide. Dat die van oorsprong geënt waren op protestantse *crowdfunding* organisaties was voor hem geen probleem, wél dat ze geleid werden door leken: in zijn visie moesten alle touwtjes in handen zijn van de clerus. Door de universalisering en centralisering van de missie is Van Rossum, anders dan Kimman stelt, naar mijn mening de belangrijkste prefect van de Propaganda Fide geweest in de twintigste eeuw. Of de in 1958 benoemde prefect Gregor Agagianian zijn beleid had kunnen uitzetten wanneer Van Rossum níet op die universalisering had ingezet, is de vraag.

Dat wil niet zeggen dat de door Van Rossum gewenste centralisering op alle terreinen werd gerealiseerd. Zo slaagde hij maar gedeeltelijk in het doorbreken van de band tussen missie en nationaal-koloniale politiek. Via de Pauselijke Missiegenootschappen kwam er voortaan geld uit Rome, maar lange tijd kwam er veel meer geld via de scholen die door de koloniale overheden werden gefinancierd. Orden en congregaties waren dan ook niet geneigd die banden te doorbreken. In de praktijk bleven zij van belang, maar in de algemene beeldvorming drong door de pauselijke documenten *Maximum Illud* en *Rerum Ecclesiae*, door Van Rossum geconcipieerd, het besef door dat missie niet langer werd aangestuurd door bijvoorbeeld de Franse katholieken, maar *overall* door de Propaganda Fide in Rome. Het lange gevecht over de Voortplanting des Geloofs heeft daarmee volgens mij veel meer te maken dan met de financiële controle over missiegelden.

De kardinaal was zijn tijd vooruit in het bijtijds overdragen van de kerkelijke macht aan inheemse kerken – gedeeltelijk natuurlijk, de paus bleef de baas – om de overleving van de katholieke kerk in de missiegebieden mogelijk te maken. Hij was voorstander van een aantal inheemse elementen in

Van Rossum te midden van hoge prelaten, religieuzen en leken voor de ingang van de Bibliotheek en Museum van het Vaticaan (1929).

die kerken, maar zij moesten vooral ook een afdeling zijn van de universele kerk in Rome. Dat de nieuwe politieke machthebbers na de dekolonisatie daarin misschien helemaal geen trek hadden – denk bijvoorbeeld aan de huidige ondergrondse kerk naast de Katholieke Patriottische Vereniging in China – was een probleem waarop hij niet heeft geanticipeerd. Waarschijnlijk vond hij dat ook niet zijn terrein: de verhouding met deze nieuwe staten was in principe het terrein van het Staatssecretariaat, niet langer van de Propaganda Fide. Overigens bleek in de praktijk de invloed van de Propaganda Fide nog heel lang reëel, onder meer door de (financiële) invloed die het curieorgaan door het beleid van Van Rossum had gekregen. Later trokken veel westerse bisschoppenconferenties, zoals in Nederland, die macht weer gedeeltelijk naar zich toe via de Bisschoppelijke Vastenacties. Dat bevestigt nog maar eens dat dat de voormalige missielanden nog heel lang gevangen bleven zitten in oude koloniale constructies.

De wondere wereld die Vaticaan heet

Joseph Drehmanns schreef in de jaren 1930 dat de tijd nog niet rijp was voor een wetenschappelijke biografie over Willem van Rossum. Daarmee verontschuldigde hij zich wellicht voor het niveau van zijn eigen biografie over de kardinaal. We weten nu inmiddels dat het vanuit zijn optiek ook moeilijk zou zijn geweest een afstandelijke, wetenschappelijke biografie te schrijven.

Een van de opmerkingen die ik verschillende malen heb gekregen over mijn biografie was dat ik daarin nogal nuchter en afstandelijk ben gebleven. Impliciet lees ik daarin de boodschap dat ik me wel wat meer had mogen opwinden over, in de woorden van de missioloog Karel Steenbrink, ‘de wondere wereld die Vaticaan heet’. Als ik me meer met Van Rossum had vereenzelvigd en de wereld vanuit zijn ogen had bekeken, had ik me wellicht met hem kunnen ergeren aan het gebrek aan medewerking of het gekonkel en de bureaucratie om hem heen. Of, andersom, had ik me juist aan hem geërgerd over zijn gebrek aan empathie, onder meer bij zijn strijd tegen het ‘virus van het modernisme’, of zijn heilige

geloof in zijn eigen waarheid. De vraag die de journalist Stijn Fens me stelde, namelijk of ik de kardinaal een aardige man vond, ligt misschien ook in het verlengde van die geconstateerde afstandelijkheid. Maar het zou droevig gesteld zijn met een geloofwaardig en zinvol geschiedbedrijf als historici zich enkel met (vermeend) aardige mensen zouden bezighouden.

In de hele periode dat ik door Van Rossum gefascineerd ben geweest, – en dat stamt al uit de jaren 1980 – was er geen ergernis. Ik vind dat bij historisch onderzoek eerder een hindernis en een weinig zinvolle emotie om tot begrip te komen over de loop van het verleden en een zo'n objectief mogelijk beeld te schetsen. Er overheerste één ding: verwondering. Verwondering toen ik merkte dat de uitzichtloze plannen van een Brabantse pastoor na tientallen jaren plotseling wel door 'Rome' werden goedgekeurd. Verwondering toen ik merkte dat zoveel Nederlandse religieuzen en priesters zich in de jaren 1920 in dat uitzichtloze bekeringsproject van het lutherse Scandinavië stortten. Verwondering over interne processen binnen kerkelijke instituten als congregaties of curieorganen. Mijn verwondering werd nog groter toen bleek dat een relatief onbekende Nederlandse redemptorist daarbij achter de schermen aan de touwtjes had getrokken. Met de verwondering kwam ook de nieuwsgierigheid en de drang om de levensgeschiedenis van deze man te onderzoeken. Wie was hij, waarom zat hij in Rome en wat wilde hij bereiken? Waarom was er zo weinig over deze invloedrijke man bekend? Waarom heeft hij nauwelijks een plaats in de historiografie over de katholieke kerk?

Mijn biografie geeft op veel van deze vragen een antwoord. Maar niet alle vragen zijn opgelost. Niet alle verwondering is verdwenen. Ik blijf me over verschillende zaken verbazen, zoals het gegeven dat het bestuursapparaat van de wereldwijde katholieke kerk – in elk geval in deze jaren – zo klein was. Dat de prefecten van de congregaties, zeg maar de ministers van de curieorganen, meedraiden met en zeggenschap hadden over andere ministeries (soms wel zeven of acht), daarvoor ook stukken (lieten) voorbereiden en ze in de vergaderingen naar voren brachten. Waar haalden ze de tijd en de dossierkennis vandaan? Het verklaart wel het '*Roma aeterna*'-gevoel en de ergernis van Van Rossum: de ambtelijke molens draaiden hier wel heel erg langzaam. Dat is een zwak punt van het Vaticaan, maar tot op de dag van vandaag stiekem misschien ook wel zijn grootste kracht. ¶

SVSIT ETVS AERE INOPS
COLLOCATVS CVM PRINCIPIBVS POPVLI DEI
PIVS FORTIS CONSTANS
ENNVMEROS SVAVISSIMO CHRISTI SVBDDITVS IMPERIO
WILLELMVS MARINVS CARDINALIS VAN ROSSVM
DE PROS EIOE PRÆF

Willem kardinaal Van Rossum C.Ss.R.: Een modern conservatief

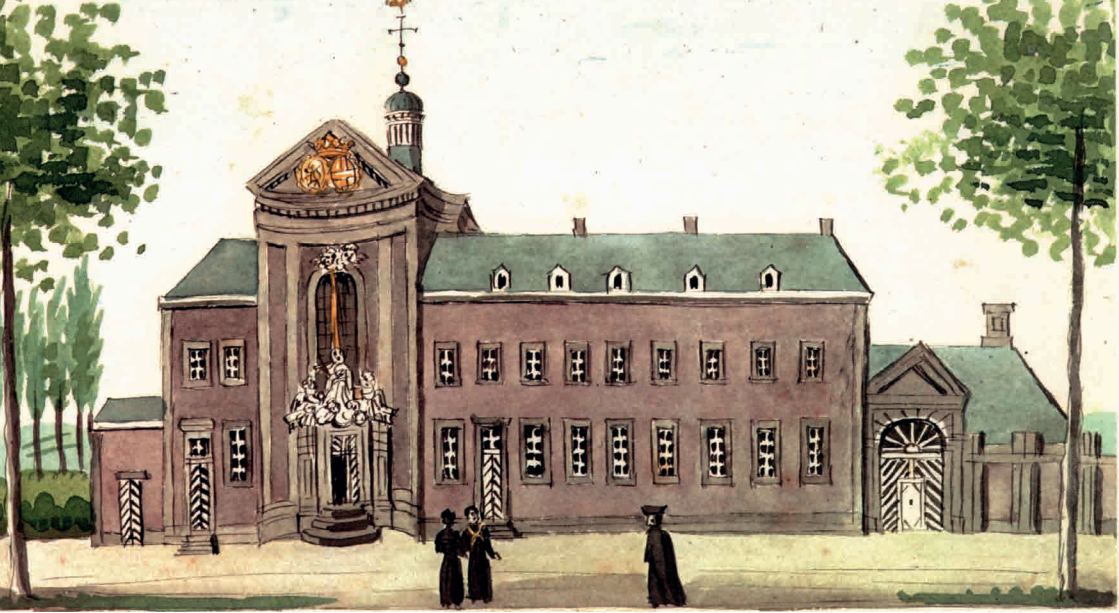
Eric Corsius

Een betere plek om een bijeenkomst te houden over Willem van Rossum is er niet. Hier, in Klooster Wittem heeft hij immers zijn laatste rustplaats gevonden en daarbovenop staat een imposant monument. Dit is, geheel in de stijl van de kerk waarin het staat, een monument in barokke stijl. De redemptoristen hebben, zoals bekend, het kerkgebouw met het klooster in de negentiende eeuw overgenomen van Duitse kapucijnen. Het barokke complex was toen al een eeuw oud, evenals de congregatie (zie afbeelding p. 42). Rond 1900 heeft de toenmalige overste van het klooster, Van Rossum, het complex onderworpen aan een hoogstnoodzakelijke uitbreiding – en dat geheel volgens de toenmalige smaak en normen. De ingrepen in het interieur van het kerkgebouw bleven echter binnen de kaders van de barokke stijl. Zo rees er boven het hoogaltaar een kloek tableau op, met een weergave van de ordestichter op weg naar de hemel. En zo was het in de jaren dertig maar al te consequent, dat ook de tombe van Willem van Rossum werd voorzien van een monument in deze stijl.

Het zelfverstaan van de kerk

Los van esthetische kwesties en andere zaken waarover niet is te twisten, rijst er een zeker historisch onbehagen bij de toeschouwer als hij staat voor dit monument. Eigenlijk past dit neobarokke monument namelijk geheel niet bij de persoon van Willem van Rossum en bij alles waarvoor hij stond. In de periode van de barok, die grof gezegd de zeventiende en achttiende eeuw omvatte, had de kerk namelijk een heel ander zelfverstaan dan de kerk in de tijd waarin Willem van Rossum leefde en werkte. De kerk van de barok was een theatrale kerk. Dat drukte zich uit in het feit dat kerkgebouwen uit die tijd werden gebouwd en vormgegeven als theatergebouwen. Maar ook de manier waarop de kerk als instituut zich presenteerde, communiceerde, zielzorg beoefende en evangeliseerde werd gekenmerkt door encensering, dramatiek en het gebruik van theatrale technieken. De stichter van de redemptoristen, Alfonso M. de Liguori, was hiervan een goed voorbeeld. Zijn volksmissies en geestelijke oefeningen werden gekenmerkt door bewust ingezette strategieën van effectbejag, waarmee de gelovigen op hun gemoed werd gewerkt.

Ten tijde van het leven van Willem van Rossum veranderde de kerk volkomen van karakter. Dit tijdvak was de tijd van de modernisering in samenleving en kerk. Wereldse en geestelijke instituties werden rationeel en

Het voormalig kapucijnenklooster in Wittem, ca. 1850.

bureaucratisch in hun structuren en methoden. Je zou kunnen zeggen dat de kerk veranderde van een theater in een apparaat (net zoals het hof in de politiek werd opgevolgd door ambtelijke bestuursstructuren, die bovendien steeds vaker rechtstatelijk werden verankerd en democratisch tot stand kwamen). Het ging niet meer om het effect, doch om de *efficiency*, niet meer om het raken van het gemoed, maar om een rationele organisatie van zielzorg en evangelisering. In de Katholieke Kerk betekende dat een sterke centralisering en uniformering. Symbolisch hiervoor was en is Vaticanum I, maar ook en vooral de serieproductie op deelterreinen van het kerkelijk leven. Iedereen moest bijvoorbeeld gaan denken vanuit het systeem van Thomas van Aquino, en dan vooral volgens één interpretatie. Iedereen moest Gregoriaans zingen, en dan vooral op één manier, die van Solesmes. Alle kerken moesten worden gebouwd in een bepaalde stijl, de neogotiek, een stijl waarin industriële serieproductie gepaard ging met een romantische hang naar 'retro' – een paradox waarop ik zo meteen terug zal komen. Ook de proliferatie van onderwijs- en zorginstellingen, geleid door strak georganiseerde religieuze instituten, die vaak de Franciscaanse regel van de plank plukten zonder daarmee echt 'iets te hebben', was kenmerkend voor deze tijd. Willem van Rossum was helemaal een kind van deze tijd en één van de velen, die dit moderniseringsproces op het kerkelijke erf hebben versterkt. Hij was als bestuurder een bureaucraat, die niets liever zag dan dat de kerk haar macht versterkte en uitoefende door centralisering van instituten, door stroomlijning van structuren, door rationele, ambtelijke methoden etc. Dit alles komt in het boek van Vefie Poels goed tot uitdrukking. Eigenlijk zou Willem van Rossum dus, om het kort te maken, een ander monument verdienen, een monument in de stijl van de neogotiek – of dan toch in ieder geval die van de Amsterdamse School.

Ik zei het al terzijde: de negentiende-eeuwse kerk had in haar modernisering ook iets paradoxaals, hetgeen goed kan worden geïllustreerd aan de beschreven denken en stijlbewegingen: de neoscholastiek, het zogenaamd herontdekte Gregoriaans en de neogotiek. Met name de laatste is bijzonder illustratief voor de paradox. Een volgens deze methode geconcipeerd kerkgebouw kwam door gerationaliseerde productiemethoden in een sneltreinvaart tot stand, maar sprak een vormentaal die was ontleend aan de late middeleeuwen, of liever: aan datgene wat men daarvoor hield. Dit is een interessante metafoor voor de kerk als apparaat, die ook deze tweeslachtigheid had. Ze was modern in haar vormen, structuren, processen en methodes. Ze gebruikte die methodes etc. echter als vehikel om een boodschap over te brengen en te doen verankeren, die onveranderlijk was en in bepaalde opzichten regelrecht reactionair en regressief.

Willem van Rossum vertegenwoordigt mijns inziens precies deze tweeslachtigheid. Hij was een modern katholiek in de hierboven beschreven zin van het woord. Hij stond voor een rationalisering van het systeem, voor bureaucrativering (in de beschrijvend-sociologische zin van het woord) en centralisering, maar hij was zeker niet progressief. Op theologisch gebied was hij, ook voor toenmalige begrippen, gewoon conservatief – al hebben we aan historici als Theo Salemink en Vefie Poels ook de wetenschap te danken, dat hij daarin niet altijd helemaal consequent was – denken we aan zijn welwillende houding tegenover de beweging Amici Israel.

Zeer illustratief is het memorandum, dat Willem van Rossum aan het eind van zijn loopbaan schreef en dat Vefie Poels belicht. Het document is een vurig pleidooi voor meer efficiënte, rationele methodes in de kerk, omwille van de eeuwige boodschap. Immers: hoe sterk de kerk ook was georganiseerd, er waren nog altijd resten, hinderlijke resten van irrationaliteit: bij de keuze voor en benoeming in hoge ambten (het pausschap inclus) golden nog steeds informele criteria en gaf professionaliteit niet de doorslag. Willem van Rossum stelde de hoge mate van organisatorische *inefficiency* en ineffectiviteit aan de kaak – en dat vooral omdat hem de kernboodschap van de kerk aan het hart ging, een kernboodschap die allesbehalve progressief was of modern in theologische zin, maar waarvoor een wereld te winnen was als ze goed aan de man zou worden gebracht. ¶

Een dubbelzinnige relatie met Wittem

Vefie Poels

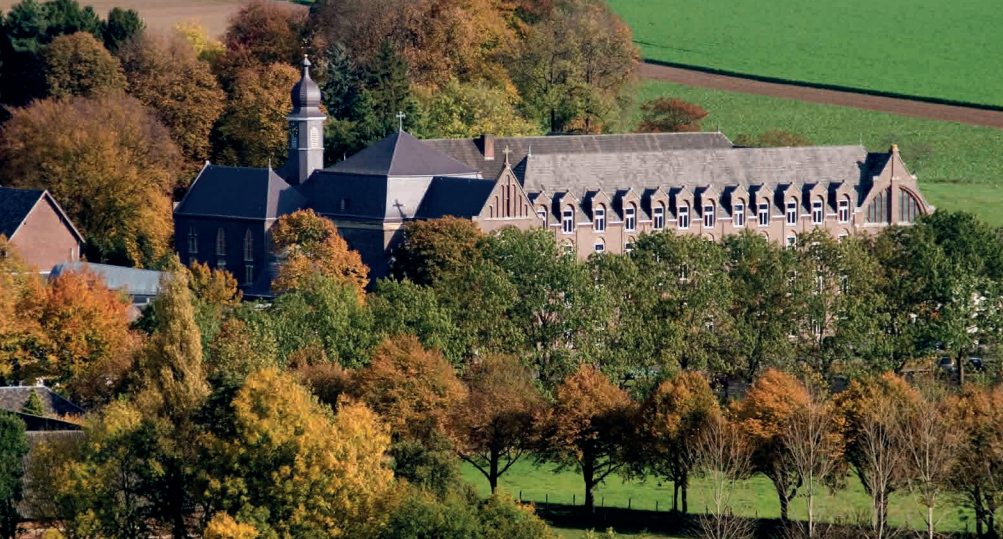
Van Rossum is een man die niet altijd gemakkelijk te duiden is. Eric Corsius noemt hem 'modern conservatief'. Hij was zeker conservatief binnen de kerk en binnen zijn congregatie, maar wat betreft de missie was hij progressief te noemen. Zijn grootste verdienste is ongetwijfeld geweest dat hij via de missie de katholieke kerk tot een wereldkerk heeft gemaakt, waarin in principe alle gelovigen ongeacht ras (voor sekse ligt het iets anders) dezelfde rechten en plichten hebben. Elk volk heeft recht op zijn eigen cultuur en zijn eigen kerkelijke hiërarchie. Nationalistische motieven worden ingewisseld voor een gecentraliseerde supra-nationalistische kerk.

Modern was hij in zijn streven naar een efficiënte kerk, maar ouderwets was hij in zijn hang naar de neogotiek die in de twintigste eeuw eigenlijk al zijn langste tijd had gehad. Een neogotisch in plaats van een barok monument in Wittem had inderdaad beter bij hem gepast.

Ik wil hier niet stilstaan bij de contradicties van Van Rossum in de kerk maar in de persoon zelf. Van Rossum was vaak geen aardige man, zo heb ik moeten opmaken uit getuigenissen en daden. Zijn rol bij het H. Officie laat ik hier maar onbesproken. Onbegrijpelijk vond ik de manier waarop hij met zijn confrater Jan Kronenburg omging, toch alom beschouwd als een van zijn weinige vrienden. Hij schilderde hem en zijn beleid in 1895 zo negatief af bij het generaal bestuur, dat ik lang heb gedacht dat hij dat expres deed om voor zichzelf een 'ticket' voor Rome te bemachtigen, zodat hij zich daar weer met studie kon bezighouden in plaats van met de dagelijkse beslommeringen die hoorden bij het rectoraat in Wittem. Maar ik kwam er laatst achter, door een brief van hem aan pater Lodewijk de Swart in Suriname, dat hij doorging met kwaadspreken over Kronenburg toen hij al wist dat hij benoemd was voor Rome. Waarom bleef hij het zijn vriend zo moeilijk maken? Ik weet het niet. Ja, hij was een aartscriticaster, maar in veel van zijn brieven toont hij zich ook een heel hartelijke, meelevende persoon. In brieven aan zijn familie bijvoorbeeld, of aan confraters, ook in sommige van zijn brieven aan Kronenburg. De uitvoerige correspondentie met zijn oud-secretaris Joseph Drehmanns geeft ons zelfs het beeld van een gevoelige man, een liefdevolle man ook.

Ook in zijn verhouding tot het Wittemse klooster toont hij zich tweeslachtig. Wilde hij er in 1895 echt zo graag weg? Het beeld van hem als studentenprefect en rector dat nogal eens naar voren komt, is dat van een harteloos bestuurder, hard voor zijn ondergeschikten én ongevoelig voor de historische en esthetische waarde

van het voormalige kapucijnerklooster. Het wordt niet aangestipt in de bijdrage van Eric Corsius, maar hier ligt een pijnpunt en verwijt van de redemptoristen jegens hun toenmalige rector: hij liet de oude sierlijke barokke gevel neerhalen en verving het door een (neogotisch?) 'kolosiaal bakstenen monster'. Maar betekent dat ook dat Wittem en zijn bewoners hem onverschillig lieten? Dat is niet het beeld dat naar voren komt in enkele brieven aan de bovengenoemde Lodewijk de Swart. Zij laten zijn zorgen zien over de leefomgeving en religieuze vorming van de studenten en geven tevens enkele details over hoe het klooster er 125 jaar geleden na de verbouwing heeft uitgezien. Op 7 juni 1895 schreef Van Rossum aan zijn confrater: "Het is mij steeds een groot genoegen een brief van Uwe hand te ontvangen en daar altijd uit te zien dat Ge het goed maakt, dat God uw arbeid zegent en dat Ge gelukkig zijt. Nu, hoe zouden wij dat ook niet zijn, als we met God vereenigd leven door de genade en de liefde, en zijn H. wil volbrengen door het onderhouden van onzen H. regel? (...) Ons nieuw klooster is uitwendig voltooid. Neven de kerk ligt nog een huisje, het zoogen. bloemenhuisje, tusschen Kerk en de koestallen. Deze laatste zijn gansch herbouwd en nu is dan eindelijk ook het opknappen van dat huisje aanbesteed voor 450 gl. Het zal een nieuw dak krijgen, de muren moeten opgeschoond, de voegen uitgekapt, het geheel opnieuw gevoegd worden enz. enz., zoodat het zich waardig bij de rest aansluit. In het huisje worden een paar kamers ingericht voor oblaten. Daarmede is dan de uitwendige bouw voltooid. Maar inwendig, o hemel, daar komt nog wat kijken! In de corridors hangt nog geen enkel schilderij; maar ik ben zoo gelukkig geweest dat ik in het bezit geraakt ben van verschillende heerlijke collecties platen o.a. het gansche Evangelie van Bida – "Kommt zu mir" van Hofmann, "Gedenke mij" van dezelfde enz. enz. Iedere verdieping krijgt nu een geheel dat bijeen hoort. Ik ben er erg blij mee, want men zal nu dagen kunnen besteden om de schoone platen te zien, wat vooral voor de studenten op retraitsdagen, als zij niet naar buiten kunnen, plezierig, nuttig en opwekkend zijn zal. Op den gang naar het oratorium komen van de enen kant platen betrekking hebbend op het Allerheiligste: het laatste avondmaal, de Emmausgangers, de vermenigvuldiging der broden – de mannaregen, Cana enz. enz., en van de anderen kant heiligen in hun devotie voor het H. Sacrament. Op de langen corridor hoop ik in een der nissen een "ecce homo" te plaatsen, zooals dat in een der kapellen van St. Tryden staat. Ik ben al in onderhandeling daarover. In onze kerk is het orgel weggebroken. (...) Het jubé is nu een prachtige bidplaats geworden groot en ruim, bijna eens zoo groot als vroeger. De kerk is nu heerlijk verlicht door het groote venster, evenals het presbyterium dat vroeger zoo donker was. Ook beneden, achter bij den ingang, is het nu zeer licht geworden, door het flinke venster boven de deur. Kortom, het veranderen van de kerkgevel is zoo goed uitgevallen, dat allen er mee ingenomen zijn en diegenen, die, zooals dat altijd gaat, er erg tegen gesproken hadden, nu zeer tevreden en er mede ingenomen zijn. (...) Komt er later een orgel in onze Kerk dan plaatsen wij de blaasbalken op zolder,

Klooster Wittem anno 2019.

zoals in Roermond. Op het oratorium is nu de achtermuur, waar het altaar staat, geheel geschilderd en met een meesterstuk uit het atelier van Cuypers verrijkt. Boven is de voorstelling van den glorieuze Verlosser omgeven door onze heilige en zalige confraters: Alphonsus, Hofbauer, Passerat, br. Gerard, Sarnelli, Cafaro, Blasasci, Neuman, Sportelli enz. enz. 't Is een heerlijk en tevens zeer bemoedigend gezicht. Daaronder treedt op een ietwat donkeren achtergrond het Kruis voor met Maria en Joannes (echte beelden). Daaronder eindelijk een soort baldakijnaltaar met twee engelen, waarvan een de geheimnisvolle druiven, de ander de betekenisvolle korenschoof draagt. In den tuin is men druk met het graven om den vijver aan te leggen. De paden zijn reeds veranderd en slingeren nu in bevallige bochten naar het boschje. De vijver strekt zich voor het geheele klooster uit van den beek ongeveer tot aan de brouwerij en zal ons 's winters ijs, zomers visch moeten leveren. Daarover zal een brug komen, die langs een ander pad toegang naar de tuin geeft. Ge ziet we werken door tot Wittem voltooid is en een paradijs wordt voor hen die God beminnen."

Na zijn afscheid van Wittem, een half jaar later, schreef hij opnieuw aan De Swart, nu vanuit Rome: "Ik leefde gelukkig, hoogst gelukkig in het mij zoo dierbare, na den bouw dubbel dierbare Wittem met zijn goede, brave, gelukkige communitieit. (...) De bouw was juist voltooid, een paar dagen vóór mijn vertrek betaalde ik nog de laatste rekeningen. (...) Den eersten dag van mijn reis stroomden mij meermalen de tranen uit de oogen." Daarna hernam hij zich. Hij offerde zijn verdriet aan Maria en bande het uit zijn hart. Want het was immers duidelijk dat God hem niet meer in Wittem wilde hebben.

Waren het krokodillentranen? We weten het niet. Maar we weten wel dat hij voor zijn laatste rustplaats het klooster in Wittem prefereerde boven een Vaticaanse graf, ook al kreeg hij er een barok en geen neogotisch monument. ¶

In memoriam Vefie Poels, een vrouw met een missie

Het overlijden van Vefie Poels heeft ons diep geraakt. Wij leven mee met haar man Hans, haar kinderen Daniël, Myriam en Jakob, haar broers en zussen en verdere familie, vrienden en collega's. Hoewel Vefie al enige tijd geleden afscheid had moeten nemen van het KDC als werkomgeving, bleef zij net zo betrokken bij het KDC als haar KDC-collega's bij haar. Dat zij in het voorjaar 2020 te horen kreeg dat zij ongeneeslijk ziek was, was daarom ook een slag voor hen en ons. Vefie was meer dan 35 jaar in allerlei functies betrokken bij en werkzaam binnen het KDC. Haar loopbaan tekent haar toewijding aan de geschiedenis van het Nederlands katholicisme in eigenlijk alle facetten.

Een geweldig lange lijst van publicaties voor uiteenlopende lezersgroepen documenteert haar aandacht voor gemeenschappen van vrouwelijke religieuzen, voor Nederlandse missionarissen en haar ambitie om ertoe bij te dragen dat ook die vrouwelijke religieuzen in de geschiedschrijving als missionarissen beschouwd zouden worden. Haar lijvige proefschrift, *Een roomse droom* (2005), over de Noorse missie laat zien hoe haar aandacht voor details haar dichterbij de levens bracht van Nederlandse missionarissen – mannen én vrouwen in dat hoge noorden, hun hoop en ook hun wanhoop. Ook via dit onderzoek werd haar duidelijk dat er een biografie geschreven moest worden over kardinaal Willem van Rossum (1854-1932), de enige Nederlander die ooit de leiding heeft gehad over het centrale Romeinse missieorgaan, toentertijd bekend als de Congregatie van de Propaganda Fide. Zij durfde dit enorme onderzoeksproject aan en had daarvoor ook uitstekende papieren. Met grote kennis van zaken en onvoorstelbare inzet maakte zij van de eigenlijk ongrijpbare prelaat Van Rossum een man van vlees en bloed. Zoals Van Rossum een man met een missie was, was Vefie een vrouw met een missie. En die hield haar op bewonderenswaardige wijze gaande toen zij fysiek steeds meer moest inleveren. Dat het haar gegeven was dat zij Van Rossums biografie kon voltooien en ook nog de Engelse vertaling ervan, heeft ontzettend veel voor haar betekend.

Zij laat ons achter met zoveel herinneringen aan haar professionele en persoonlijke enthousiasme, haar toewijding aan degenen naar wie zij onderzoek deed, haar werkkraft, haar hulpvaardigheid, haar vermogen om samen te werken en krachten te bundelen, haar aandacht voor ieder van ons, in alle projecten waarmee wij met haar verbonden waren. Met die aandacht en toewijding was zij ook vanaf 2014 betrokken bij het opzetten en ondersteunen van de Wetenschappelijke Adviesraad. Als adjunct-hoofd van het KDC werkte zij daarin samen met Lodewijk Winkeler die zij zo nodig ook kundig verving. Wij gedenken haar hartelijkheid, betrokkenheid, deskundigheid en inzet met groot respect. Onze gedachten zijn bij haar KDC-collega's, maar bovenal bij haar familie. ¶

Prof. dr. Marit Monteiro

Voorzitter Wetenschappelijke Adviesraad van het Katholiek Documentatiecentrum

Personalia

- **Eric Corsius** is beleidsmedewerker van de Sint Clemensprovincie (Noord-West Europa) van de redemptoristen.
- **Jan Hafmans C.Ss.R.** is provinciale overste van de Sint Clemensprovincie (Noord-West Europa) van de redemptoristen.
- **Eduard Kimman SJ** was directeur van Missio Nederland en is pastoor in Nijmegen.
- **Hans Krabbendam** is directeur van het Katholiek Documentatie Centrum aan de Radboud Universiteit.
- **Marit Monteiro** is hoogleraar cultuur- en religiegeschiedenis aan de Radboud Universiteit.
- **Peter Nissen** is emeritus hoogleraar kerk- en cultuurgeschiedenis en oecumenica van de Radboud Universiteit.
- **Vefie Poels** was adjunct-directeur van het Katholiek Documentatie Centrum aan de Radboud Universiteit.

Verantwoording illustraties

Omslagfoto - origineel van schilder: Jan van Delft / collectie KDC

p. 3 - Fotograaf: O. Oberholzer / collectie Beeld en Geluid / KDC

p. 6 - Archief Van Rossum 238-172 / collectie KDC

p. 8 - Archief Van Rossum 238-175 / collectie KDC

p. 9 - Fotograaf: Jos Kersbergen en Jeffry Huntjens / KDC

p. 12 - privécollectie Vefie Poels

p. 15 - Nationaal Archief / Spaarnestad Photo / Het Leven

p. 18 - Archief Van Rossum 283-024 / collectie KDC

p. 20 - Archief Van Rossum 224-004 / collectie KDC

p. 25 - collectie Beeld en Geluid / KDC

p. 27 - Archief Van Rossum 238-141 / collectie KDC

p. 31 - Fotograaf: Sander van Daal / Klooster Wittem

p. 33 - de Volkskrant / Koninklijke Bibliotheek

p. 38 - Archief Van Rossum 231-022 / collectie KDC

p. 40 - Fotograaf: Sander van Daal / Klooster Wittem

p. 42 - Tekenaar: Philippus van Gulpen (1792-1862)

p. 46 - Fotograaf: Sander van Daal / Klooster Wittem

Dit is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum ter gelegenheid van de publicatie van de biografie over kardinaal van Rossum door Vefie Poels.

Meer informatie vindt u op www.ru.nl/kdc

Radboud Universiteit

